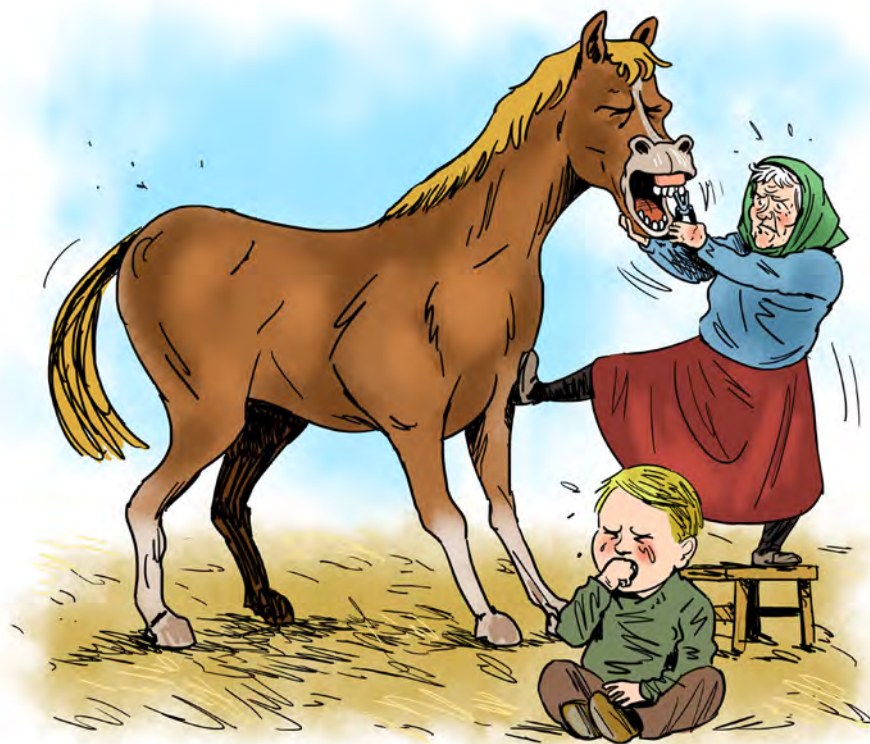

ילקוט ווהלן

81 שנה לילקוט | 78 שנה למדינת ישראל

תרופות סבתא ווהלינאית עמ' 64

- עמ' 19 "מהבית כותבים לי" ילקוט ווהלן בן 80 - ערב השקה
עמ' 24 האוקראיני שראה - עדות מצמררת מזמירדובקה
עמ' 26 בין העוטף לסטפאן - מפגש מרגש בין אורי מגידש ושרה ויינשטיין
עמ' 52 חוסה ומחסה ומה שביניהם - מחקר מרתק על הפליטים היהודים בקזחסטן
עמ' 61 הבולים המיוחדים של לובומל - תגלית נדירה

גיליון מס' 75

אב תשפ"ו - אוגוסט 2026

ילקוט ווהלין

81 שנה ל"ילקוט ווהלין"

78 שנה למדינת ישראל

גיליון מס' 75

אב תשפ"ו - אוגוסט 2026

עורכת הילקוט:	ציפי קרלין
המערכת:	ציפי קרלין גל סגל חיה שביט-קידר
עריכה לשונית:	טובה פרידלנד
צלם:	צבי דברת
איור הכריכה:	גיא מורד

**מאמרים, כתבות, שירים, דברי זיכרון, רשמי מסע ותמונות
יתקבלו בברכה.
ניתן להעביר אל מזכירת המערכת גב' זהבה ויסברג:
wohlinorg@bezeqint.net**

המייסדים והעורכים הראשונים: אריה אבטיחי (גרבוז) - הדרי ז"ל
חיים בן ציון אילון ז"ל
אריה זמירי ז"ל

עורך הילקוט 1968-1998: נתן לבנה ז"ל
עורך הילקוט 1998-2010: יהודה מרין ז"ל

חברי המערכת: בוריס בריק ז"ל
אברהם ביבר ז"ל
יוסף גליצקי ז"ל

בהוצאת האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין, המרכז בישראל
היכל יהדות ווהלין, רח' כורזין 10, גבעתיים 53583
טלפון: 03-5717621, פקס: 03-7321605

עיצוב: רויטל אביב
הדפסה: דפוס שלמה לוי בע"מ 052-5471060

בתמיכת: ועידת התביעות Claims Conference
Conference on Jewish Material Claims Against Germany

תוכן עניינים

- 4 קול קורא להגשת עבודות הנצחה.
- 6 דבר יו"ר האיגוד.
- 8 ילקוט ווהלין - העשור הבא / ציפי קרליץ.

מהנעשה באיגוד

- 10 לזכור ולא לשכוח, אזכרה שנתית לזכר קהילות ווהלין.
- 12 צעירי ווהלין נפגשו עם נציגי קהילות סארני ורובנו.
- 13 סיור במוזיאון לוחמי הגטאות.
- 14 טקס הנחת זרים, דברי פתיחה: ד"ר רותי לוסטיג.

דבר השורדים

- 16 מרדכי חברוני (פורטנוי) ז"ל / פרופ' מיכל שוורץ.
- 19 כותבים מכתב בחזרה - ערב השקת הספר מהבית כותבים לי.
- 22 דברים לזכר יהודה מרין / מינה זמיר.

עדויות

- 24 עדות אוקראיני שראה.
- 27 ניצול שהיה לשליח / מירי נהרי.
- 36 כשצפיתי בתושבי העוטף נמלטים / איריס ליפשיץ קליגר.
- 39 מהצבא האדום לפלמ"ח / עופר אדרת.
- 41 בחזרה למחנה העקורים / ריקי אוסטרובסקי ויסני.
- 47 זאב פורטנוי ז"ל.

עיון ומחקר

- 49 ילקוט ווהלין והפצע האוקראיני / ד"ר נעם בינשטוק.
- 52 לראשונה במדינה פוסט סובייטית / איתמר אייכנר.
- 54 חוסה ומחסה ומה שביניהם / פרץ צוקר.
- 61 לובומל - בולאות והנצחה / אריה שוהם.
- 64 תרופות סבתא / גל סגל.

האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין
 המרכז בישראל (ע"ר)
WORLD ASSOCIATION OF WOLYNIAN JEWS IN ISRAEL

קול קורא להגשת נושאים לכתיבת עבודות הנצחה
לשנת 2027

קהל היעד: תלמידים בחטיבת הביניים/בחטיבה העליונה/סטודנטים באוניברסיטאות ובמכללות, **יוצאי קהילות ווהלין**

איגוד יוצאי ווהלין מזמין תלמידים בכיתות ז' - י"ב וסטודנטים להגיש הצעות להכנת עבודות שינציחו את קהילות ווהלין אשר הושמדו בשואה.
עבודות נבחרות יזכו את כותביהן במלגות.

התחומים:

- עבודת שורשים שתכלול סיפורי משפחה, אירועים, הישרדות, הצלה, עלייה לארץ.
- ראיונות עם שורדים ו/או יוצאי העיירות שיכללו סיפורים אישיים וזיכרונות. אפשר הקלטות בליווי תמליל.
- רשמי ביקור בוהלין. חוויה אישית + תמונות ו/או סרט, כולל רקע על ווהלין, קהילה, משפחה.
- מחקרים שעוסקים בחיי הקהילות: מוסדות, אישים, תנועות נוער, אירועים מיוחדים וכו'. המחקרים יכולים להתבצע במסגרת עבודות גמר של תלמידי תיכון לבגרות בהיסטוריה, או עבודות סמינריות באוניברסיטאות.
- בניית אתר אינטרנט להנצחת קהילה.

הצעת נושא לעבודה צריכה לכלול תקציר (2-3 שורות) ורשימת מקורות. את ההצעות יש לשלוח למייל wohlinorg@bezeqint.net עבור "וועדת המלגות" עד לתאריך 1.1.2027.
 יש לציין שם, שם משפחה, גיל, שם ביה"ס וכיתה, אוניברסיטה/מכללה, שם הקהילה המונצחת, מספר טלפון נייד.
 ההצעות תבחנה ע"י "וועדת מלגות". הוועדה תודיע החלטתה למציעים.

את ההצעות המאושרות יהיה על המציעים להגיש כעבודה, על פי ההנחיות להלן, עד לתאריך 1.6.2027.

מבנה עבודה כתובה

- הגדרת הנושא
- הסיבות לבחירת הנושא
- גוף העבודה
- דיון
- מסר אישי
- ביבליוגרפיה: מחקרים בדפוס. יש לציין שם המקור ושם המחבר, ולפחות 5 מקורות אינטרנטיים, יש לציין כתובת אינטרנטית

היקף עבודה כתובה

- אורך: לתלמידים: לפחות 10 עמודים A4, לסטודנטים: לפחות 20 עמודים A4.
- גופן: David 12
- רווח: שורה וחצי

אתר אינטרנט של קהילה

- הגשת הצעה בכתב.
- בניית האתר על פי הנחיות שיימסרו על ידי צוות האינטרנט של האיגוד.

כל מי שהצעתו תתקבל, יתבקש, בנוסף להגשת העבודה, להשתתף גם במיזם "תרומה לקהילה" בתחומים שונים לפי בחירתו. לדוגמא: הקלדה של שמות הנרצחים בני הקהילה, סריקת תמונות ומסמכים וכו'.

העבודות תיבדקנה על ידי "וועדת המלגות", שתבחר את העבודות הראויות לקבלת מענק.

המענקים לתלמידים יהיו בגובה 500-1500 ש"ח. המענקים לסטודנטים יהיו בגובה 3000-5000 ש"ח. העבודות הזוכות יפורסמו באתר האינטרנט של האיגוד וחלקן גם ב"ילקוט ווהלין".

שאלות והתייעצויות ניתן להפנות למייל wohlinorg@bezeqint.net עבור ועדת המלגות.

הוצאה לאור של ספר

הנהלת איגוד יוצאי ווהלין מודיעה, כי ניתן לקבל סיוע כספי להוצאה לאור של ספר העוסק **בהנצחה** של קהילה/משפחה **בווהלין**, ו/או בסיפור **הישרדות ותקומה**. על הספר להיות כתוב בעברית תקנית ועל פי כללי הכתיב (כדאי להיעזר בעורך). הסיוע בסך 5,000 ₪.

בשער הפנימי של ספר שייצא לאור בסיוע האיגוד יופיע סמל האיגוד ויצויין "הספר ראה אור בסיוע האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין בישראל". עותק מהספר יימסר לספריית האיגוד, לספריית השלוחה של בית הספר להוראת השואה של יד ושם בהיכל יהדות ווהלין בגבעתיים ולספרייה הלאומית.

המעוניינים יגישו בקשה לסיוע, **לפני הוצאת הספר לאור**, אל הנהלת איגוד יוצאי ווהלין, במייל wohlinorg@bezeqint.net, תוך ציון פרטי קשה: שם מלא, דוא"ל, מספר טלפון.

יש לפרט בקצרה את תוכן הספר. הפונים יתבקשו להעביר טיוטה של הספר (בקובץ WORD) אל ועדת המלגות.

בכבוד רב, ועדת המלגות - איגוד יוצאי ווהלין

הקראת שמות הנרצחים, "לכל ווהלינא יש שם", והצלחנו להוציא ביקור במוזיאון בקיבוץ לוחמי הגיטאות: מסע לימודי מאלף שכלל אירוח והדרכה במוזיאון. גולת הכותרת בפעילות האגוד הייתה השקת הספר "מהבית כותבים לי: 80 שנה לילקוט ווהלין". כפי שצינתי בהתחלה זהו כלי הנצחה ושימור המורשת מהמעלה הראשונה.

ספר זה מאגד בתוכו היסטוריה של תרבות יהודית, של ערכים ומסורת. טכס ההשקה היה מהמכובדים והמוצלחים שקיימנו, והשתתפו בו הסופרים חיים באר וישי שריד. את הערב הנפלא הנחתה במקצועיות ובחן רב ציפי גון גרוס. כולם ווהלינאים יקרים, נצר ליהדות ווהלין המפוארת.

אני תקווה כי השקט ישוב לארצנו ונוכל לשוב לפעילות ולהגשמת תוכניותינו, ביניהן: גיוס הדור הצעיר, הקמת אתר אינטרנט לכל קהילה כחלק מהאתר של האגוד, העמקת שיתופי הפעולה והרחבת הפעילות בהיכל יהדות ווהלין, המשך שימור המורשת והנחלת הזיכרון לדורות הבאים.

צדד יו"ר האגוד, יאיר אסף

שורדות ושורדים, בני משפחה, חברים יקרים,

לאחר השמדת קהילות ווהלין, בהן בני משפחותינו היקרים שנורו למוות, החליטה קבוצת שורדים ווהלינאים להנציח את בני קהילות ווהלין. חלק חשוב בהנצחה היה על ידי הוצאה לאור של ביטאון לזיכרון ולהנצחה, "ילקוט ווהלין", הביטאון שלנו מזה 80 שנה! זהו מסמך המרכז חומר היסטורי של שימור הזיכרון והנצחת יהדות מפוארת שהייתה ואיננה עוד. זהו ביטאון המספק עדות לדורות, נר תמיד לנשמות יקירינו בני ווהלין.

בשנה שחלפה עברנו שתי מלחמות עם איראן, הגדולה שבאויבות ישראל, אשר שמה לה למטרה את השמדת העם היהודי ואת מדינתו, מדינת ישראל. נבצר מאיתנו לעסוק בפעילויות שרצינו. האירועים אשר רודפים אותנו מאז ה-7 לאוקטובר 2023 מנעו מאיתנו לעשות את אשר תכננו ואילצו אותנו לשמור על הקיים ולצמצם במפגשים ע"מ שחלילה לא ניקלע לאזעקות או נפילות של טילים. באזור היכל יהדות ווהלין היו נפילות אחדות אשר למרבה המזל לא גרמו לנפגעים, וההיכל לא ניזוק. הצלחנו לקיים את האזכרה השנתית בהפוגה שבין "עם כלביא" ו"שאגת הארי", פעולות הלחימה באיראן. לראשונה, ערכנו השנה בחדר ההתייחדות

ההנצחה שלנו שהחל ב-1945 לדורות הבאים לעולמי עד.

מאחל לכולנו בריאות איתנה, הצלחה ושלא נתמעט.

שלכם,

יאיר אפל-יו"ר

עלינו, בני דורות ההמשך, חלה החובה להמשיך ולתעד את סיפורי ההישרדות של השורדים שעדיין עמנו. על בנינו, בנותינו והדורות הבאים להמשיך במפעל ההנצחה שהחלו הורינו, לבצע מחקרים על העבר, לזכור ולא לשכוח, לנצור את זכר הקורבנות הקדושים ולהנחיל את ערך הזיכרון, מורשת שואת עמנו ואת מפעל

מר רן קאניק, ראש העיר גזעתיס, ערר יוסף הזיכרון לשואה ולגזירה תשפ"ו

ג' תמר שרשסקי ומר מוריס ממן, נציגי שאלות בית הספר להוראת השואה של יד ושם

ציפי קרליץ, אורכת ילקוט ווהלין

ילקוט ווהלין: העשור הבא מאת: ציפי קרליץ, עורכת "ילקוט ווהלין"

מתוך דברים שנשאה בטקס השקת הספר "מהבית כותבים לי"

ילקוט ווהלין בן 80 שנה.

כמעט אמרתי חוגג 80 שנה, אבל לא, זו לא הייתה מסיבה הערב, רק שבנו והזכרנו שכבר 80 שנה אנחנו מספרים, והסיפורים עדיין לא תמו.

וייחודית לכל גיליון במטרה למשוך את עין הקורא ולעניין אותו בטקסטים שמעבר לכריכה.

כדרכו של עולם, בני הדור הראשון הולכים ומתמעטים ועמם פוחתים הסיפורים המגיעים אלינו. רשמנו לפנינו להשקיע מאמצים מיוחדים בהבאת סיפורים ועדויות שטרם סופרו. וכאן אני פונה אליכם הקוראים, תעזו את הסיפורים ששמעתם ושלחו אלינו כדי שנוכל להביא אותם בילקוטים הבאים.

בנוסף נתמקד בהבאת מחקרים שיעסקו בנושאים רוחביים כמו: החיים הקהילתיים בעיירות, תחושת הקרע מהחיים התוססים אל מציאות של רדיפות ורצח. אבדן האמון באדם, היער כמרחב מסוכן ומציל, הזהות לאחר המלחמה, בני ווהלין אנשי רוח, שירה וספרות. החסידות בוהלין... בילקוטים האחרונים הבאתי כתבות על מבנים של בתי הכנסת באוקראינה, על שיפוץ בתי כנסת בוהלין.

אנחנו מקווים שיימצאו האנשים שיראו לנכון לחקור את הנושאים הללו ולכתוב עליהם, כדי שיהיו למשמרת עולם.

העורכים הראשונים של הילקוט: אבטיח, אילון וזמיר, כתבו בילקוט הראשון שיצא

בשנים הבאות, האתגר המרכזי של הילקוט יהיה לשמור על זהותו המקורית ככתב עת המוקדש להנצחת יהדות ווהלין ותרבותה, לצד התאמתו לעולם משתנה בקצב מהיר. אגב, כל הגיליונות של כל הילקוטים מונגשים לקהל הרחב, מאחר שהם נמצאים עתה באתר האינטרנט של האיגוד. כך שאת הצעד הראשוני של התאמה לעתיד המשתנה עשינו כבר לפני שנים. צעד נוסף בכיוון זה עשה גל סגל ובזכותו כל גיליונות הילקוט נמצאים גם באתר הספרייה הלאומית. נשאלת השאלה איך נוכל לשמר את העבר וגם לעצב עתיד שבו זיכרון השואה הוא הגדה בלתי נשכחת, המסופרת מדור לדור

בבחינת הנאמר בתהלים ע"ח:

לְמַעַן יֵדְעוּ דֹר אַחֲרָיו, בְּנִים יוֹלְדוּ יָקֻמוּ וְיִסְפְּרוּ לְבְנֵיהֶם.

כדי לעמוד במשימה זו, ביקשתי מחבריי בהנהלת האיגוד, חיה שביט-קידר וגל סגל, להצטרף אלי כמערכת "ילקוט ווהלין". נפגשנו כבר בחנוכה, השנה, וקבענו מתווה להמשך דרכו של הילקוט, והתאמתו לדור הצעיר.

כמערכת, השינוי הראשוני יהיה קודם כל חיצוני. הכוונה היא לייצר כריכה שונה

מאוד לשמור על מטרותיו ועל אופיו של כתב העת ולהביא עדויות, סיפורי שורדים, רשמי מסע וסיכומי פעילויות איגוד יוצאי ווהלין.

אני מודה לאנשים היקרים עמם עבדתי לאורך כל השנים - גב' טובה פרידלנד, העורכת הלשונית של הילקוט, גב' רויטל אביב הגרפיקאית של הילקוט ומר שלמה לוי, בעל בית הדפוס המוציא לאור של הילקוטים. תודה מיוחדת לד"ר רותי לוסיג חברת ההנהלה על ההגהות וההערות ולגב' זהבה וייסברג, מזכירת האיגוד, על הסיוע באיסוף החומרים, על ההגהות, הדפסות וכל מה שמתבקש. תודה לכם על השותפות האמיצה לאורך כל כך הרבה שנים. כדי שילקוט ווהלין יוסיף להיות במה להעברה של הזיכרון ההיסטורי והתרבותי של יהדות ווהלין אנו זקוקים לכם ווהלינאים יקרים. ואסיים במילותיה של הלנה בירנבאום מתוך השיר "כל זמן":

"כל זמן שאנחנו מזכירים,

הם עדיין חיים.

כל זמן שחושבים עליהם וכואבים,

שלא שותקים ולא משלימים

למרות, ונגד השנים!"

לאור באפריל 1945, עוד לפני שחלק גדול מאיתנו כאן באולם נולדנו, אפילו אני עדיין לא נולדתי.

"חובת השעה כלפי רבבות אחים ואחיות, אלה שהיו מושרשים במקומם במשך דורי דורות ונכחד זכרם, וכן כלפי ההיסטוריה של האומה, ללקט את כל הנשאר לפליטה ולדלות גם מאוצר הזיכרונות של יחידים מן החומר שנשאר בידם."

וכך, כבר 80 שנה מובאים בילקוט ווהלין, שנה אחר שנה, סיפוריהם של אלה ששרדו, סיפורים על אלה שלא שרדו, זיכרונות מבית אבא וקטעי ספרות ושירה שנכתבו ע"י יוצאי ווהלין.

80 שנה והזיכרונות והסיפורים לא תמו.

רק בני הדור ההוא, אלה שהיו שם - הם הולכים וכלים.

מלחמה מתרחשת שם, על אדמת אוקראינה, ואין מי שנוסע אל העיירות ואל גאיות ההריגה, לומר קדיש ולספר את סיפור הנרצחים.

בשנת 2011 קיבלתי לידי את עריכת "ילקוט ווהלין".

הרשיתי לעצמי לערוך שינויים חיצוניים בילקוט, כלומר לשנות את נראותו החיצונית מבחינת איכות הנייר, הגופן והוספה של תמונות בצבעים. השתדלתי

תהנעשה באיג'א

אזכרה שנתית לזכר קהילות ווהלין שנכחדו בשואה

"לזכור ולא לשכוח"

83 שנים לחורבן קהילות ווהלין בסימן 80 שנה ל"ילקוט ווהלין"

ניתן לצפות באזכרה בקישור: <https://katzr.net/cb5382>

ה-7 באוקטובר 2023: "מה שקרה אמנם בזעיר אנפין מזכיר את מה שהיה, ואנחנו צריכים כולם להיות יחד... לעשות הכול שבאמת שואה שנייה לא תהיה ושנוכל להישאר על אדמתנו"

מר רן קוניק, ראש עיריית גבעתיים, שיתף בחיבורו האישי כנכד לסב מוהלין, וסיפר על פטירת אביו לא מכבר, אירוע שחידד אצלו את החובה האישית לשמר את הזיכרון המשפחתי וההיסטורי. קוניק התייחס גם כן לטלטלה של ה-7 באוקטובר: "נתן לכולנו איזושהו פטיש כבד בראש... ראינו לצערנו הרב שמי שעבר את מה שעבר בעוטף ברמה האישית שלו עבר שואה לכל דבר ועניין". הוא קרא למצוא דרכים יצירתיות לעניין את הדור הצעיר בהיסטוריה המשפחתית.

מפעל ההנצחה הייחודי: 80 שנה לילקוט ווהלין

מנחה הערב, גל סגל, הציג סקירה היסטורית על "ילקוט ווהלין" - מפעל תיעוד ייחודי שהחל לפעול עוד בשנת 1944, בטרם הסתיימה המלחמה, על ידי קבוצת יוצאי ווהלין שעלו ארצה לפני מלחמת העולם השנייה. סגל ציטט מתוך עמוד השער של הגיליון הראשון (1945)

כמדי שנה בי"ד באלול, נערך טקס האזכרה השנתי לזכר קהילות ווהלין שנכחדו בשואה (תשפ"ה). הטקס, שעמד השנה בסימן 80 שנה לייסוד ביטאון "ילקוט ווהלין", נפתח בכניסתם של בני דור ההמשך כשהם נושאים נרות זיכרון המייצגים את שמות הקהילות השונות שנרצחו ונטבחו. בתחילת הערב הוקראה יצירת ספרות מרגשת שכתב הסופר וחוקר הפולקלור חיים בן ציון אילון, אחד מעורכיו הראשונים של ילקוט ווהלין. היצירה פורסמה לראשונה בילקוט ווהלין שהוקדש לעיירה דמידובקה. הקטע מתאר בצורה מטפורית את המתרחש ביער שבו נטבחו יהודי העיירה ביום האזכרה השנתי: "עולות נשמות הקדושים מבור קברן נשמה נשמה וידה על פצעה ועל חבורתה... ומדי הזיכר שמה של אחת מהן מיד היא מתרוממת אל על ובמעוף אחד לאולם האזכרה בתל אביב תגיע שם תקשיב בקורת רוח לדבר האזכרה".

מר יאיר אפל, יו"ר איגוד יוצאי ווהלין, הדגיש את מחויבות הדורות הבאים: "אנחנו בני הדור השני חרטנו על דגלנו ועל לוח ליבנו לזכור ולא לשכוח... ולהבטיח ששואה שנייה לא תהיה". הוא הוסיף התייחסות אקטואלית כואבת לאירועי

של בעלה, הוריה וילדיה.

מכתב מלובומל: תיאור כואב על אובדן המשפחה: "ספר לו שנשארתי יחיד מכל המשפחה הגדולה... שהאחים והאחיות שלנו מפוזרים על שדות ווהלין הגדולים שהקברים שלהם פתוחים ושותתים עוד עד היום דם חם יקירי. מסור לו שאת בנו הטהור בנימין בן החמש קברו עירום יחד עם אמו".

מכתבה של גניה שטיינגולד מרובנה: תיאור הבריחה לגטו טוצ'ין, הצתת הגטו ביומיים שאחרי יום כיפור, וההימלטות לחסותו של איכר חסיד אומות עולם שהחביא את משפחתה במשך 17 חודשים.

במהלך הערב הופיעו הרכב "קולות גבעתיים", בניהולו המוזיקלי של צחי פודור, והזמרת אילנה כץ.

לקראת סיום הופנתה קריאה נרגשת לבני הדור השלישי והרביעי להצטרף למסע ההנצחה ולפעילות האיגוד: "מן אודים המוצלים מאש... צמחו משפחות עצים רעננים ופורחים וזהו ניצחוננו הגדול".

הערב נחתם בנימה של תפילה משותפת לשלומם של חיילי צה"ל ולשובם של כל החטופים, תוך אזכור מיוחד של איתי חן (שגופתו הוחזקה עדן באותם ימים בעזה), נכד ליוצאי רוקיטנה שבמחוז ווהלין.

ג.ס.

תחת הכותרת "מגמתנו": "לאסוף ולרכז כל חומר הנוגע לוהלין היהודית, אנשיה, ישוביה, מוסדותיה, קורותיה... שפרחו במשך הדורות עד שיד הכורת האכזרית של ימינו קרעה את הכל משורש". כיום, כל הגיליונות הועלו לרשת לטובת מחקר ונגישות לציבור הרחב. כן התייחס סגל להופעת הספר במהלך השנה - "מהבית כותבים לי: 80 שנה לילקוט ווהלין".

קריאת מכתבים ועדויות מצמרות מן העבר

חלק מרכזי ומטלטל בערב, הוקדש להקראת קטעים מתוך המכתבים הראשונים שהגיעו מהניצולים בשנת 1945 ופורסמו בילקוטים הראשונים, ששימשו באותם ימים גם ככלי לחיפוש קרובים. בין העדויות שהוקראו:

מכתבה של אסתר זקס מלודמיר (ינואר 1945) לבנה בחיפה: "בני יחיד, מתביישת אנוכי על שעודני חיה. בושה אני להישאר בחיים יחידה ממשפחה גדולה כזאת". היא תיארה את גיא ההריגה בפילדנה שבו קבורים 20,000 מיהודי העיר, ואת הרצח

קריאת מכתבים, שבתאי ראזנצ'וק

שיר הפרטיזנים, אולי ליטבק

צעירי ווהלין נפגשו עם נציגים מקהילות בוהלין: סארני ורובנו

ילקוט ווהלין ה'תשפ"ו 2026

הסיוע ההומניטרי המורחב (מזון ותרופות) שחב"ד מספקת לחברי הקהילה שנותרו באזור, שרובם מבוגרים.

למרות המציאות הקשה באוקראינה ומיעוט חברי הקהילה היהודית שנותרו בה כיום, המפגש נעל בתחושת תקווה ושותפות חזקה. המשתתפים הדגישו את חשיבות המשך המחקר ההיסטורי והעברת הלפיד לדורות הבאים, והביעו תקווה כי עם סיום המלחמה וכינון השלום, יוכלו חברי הקהילה מישראל ומרחבי העולם לשוב ולבקר בוהלין וברובנו. המפגש נחתם במסר הנצחי של המשכיות

ביום הזיכרון הבינלאומי לשואה 27 בינואר 2026, קיימו צעירי ווהלין מפגש עם שליח חב"ד ברובנו, הרב שניאור שניאורסון ועם נציגי הקהילה היהודית ברובנו וכן אנשי המוזיאון היהודי בסארני.

ויקטוריה, מנהלת המוזיאון בסארני, סיפרה כי הקהילה היהודית היותה כמחצית מאוכלוסיית העיר בתקופה שבין מלחמות העולם (כ-6,000 איש, בעיקר סוחרים ובעלי מלאכה). היא שיתפה כי המוזיאון הפיק סרט תיעודי על תולדות הקהילה וכי מדי שנה ביום הזיכרון הבינלאומי לשואה נערכים אירועי זיכרון רשמיים בשיתוף הממשל המקומי.

מיכאל, ראש הקהילה היהודית ברובנו, סיפר על המאמצים לשימור ולגידור בתי העלמין וקברי האחים באזור, אתגר שהופך מורכב יותר נוכח הלחימה הנוכחית באוקראינה. שליח חב"ד באזור, הרב שניאורסון, תיאר את שגרת החיים המורכבת תחת אזהקות וטילים, וסיפר על

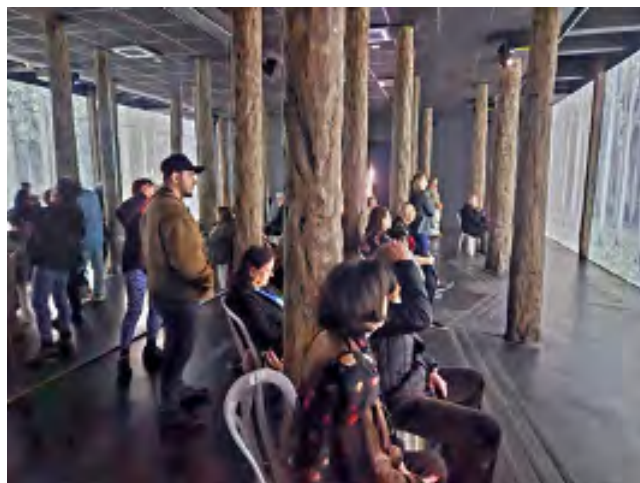
ילקוט ווהלין ה'תשפ"ו 2026

והביעו תקווה כי כאשר תסתיים המלחמה באוקראינה, אפשר יהיה לבקר בוהלין ולפקוד את המקומות בהם חיו בני משפחותינו.

ותקומה: "עם ישראל חי".
נציגי צעירי ווהלין שהשתתפו במפגש: שרגא פרידמן, גל סגל, נעם בינשטוק ושירן כהן הודו למשתתפים על הזום המשותף

סיור במוזיאון לוחמי הגטאות

הגיבורים של תערוכת היער. לאחר מכן סיירו בתערוכה החושפת את הלבטים וההתרחשויות במשפט אייכמן, אל מול תא הזכוכית המקורי המוצב במוזיאון לוחמי הגטאות.

הצגת היער חסיד
במוזיאון לוחמי הגטאות

כן ביקרו ב"יד לילד",
בתצוגה לזכרו של
יאנוש קורצ'אק
בהזדקנותה של אורלי
יצחק. הביקור
הסתיים בהדלקת
נר שמיני של חנוכה
ובתפילה לשובם של
החטופים.
ג.ס.

בני הדורות השני והשלישי של יוצאי ווהלין ערכו, במהלך חופשת חנוכה (תשפ"ו), ביקור מרגש במוזיאון בקיבוץ לוחמי הגטאות. במהלך הביקור נפגשו עם יגאל כהן מנכ"ל המוזיאון ושוחחו עמו על אפשרות של שיתוף פעולה עתידי בין המוזיאון ואגוד יוצאי ווהלין. לאחר מכן סיירו בתערוכה חדשה שנקראת יער-עד, החושפת את חי המסתתרים בו והלוחמים בו. יערות מעין אלו היו פרושים ברחבי ווהלין. חלקם היו למקום מנוחתם האחרונה של קורבנות השואה וחלקם היו מקום מסתור ולחימה לשורדים. כמו כן צפו בסרטונים אישיים של בני

והצגת חסיד במוזיאון לוחמי הגטאות

טקס הנחת זריס, ערז יאן הציכרון לאמאלה ואגזארע תשפ"ו

ניתן לצפות בטקס בקישור: <https://katzr.net/ca4889> כולל תמונות מניחי זרים.

דברי פתיחה: ד"ר רוטי לוסטיג

יהדות ווהלין, שמנתה עם פרוץ המלחמה כ-250 אלף נפש, שהיו פזורים במאות ישובים, ערים וכפרים, חוסלה על-ידי הצורר הנאצי, בסיוע פעיל של המרצחים האוקראינים. בין החודשים יולי לאוקטובר 1942 נרצחו יהודי ווהלין בגטאות ובבורות ההריגה, ועם תום המלחמה נותרו כ-3500 אודים מוצלים.

ביוני 1941 פתחה גרמניה הנאצית במתקפת פתע נגד ברית המועצות. "מבצע ברברוסה" היה שם הקוד שניתן לפלישה של כארבעה מיליון חיילים לשטח ברית המועצות. מבצע ברברוסה היה אבן דרך במלחמת העולם השנייה, ונקודת מפנה בגורל היהודים. עם הפלישה לברית-המועצות, כשחבל ווהלין בתוך גבולותיה, גרמניה הנאצית נקטה בפעם הראשונה מדיניות רשמית נרחבת של רצח המוני שהפך תוך זמן קצר לרצח שיטתי. זו הייתה תחילתו של גיבוש רעיון "הפתרון הסופי" - רצח שיטתי טוטאלי של היהודים באשר הם, בידי גרמניה הנאצית.

החל מתחילת אוגוסט 1941 התרחב בהדרגה מעגל הרצח וכלל זקנים, נשים וטף, עד לחיסול הסופי בקיץ-סתיו 1942.

ד"ר רוטי לוסטיג, מנחת את הטקס

השנה אנו מציינים 78 שנים למדינת ישראל, 85 שנים לתחילת ההשמדה ההמונית במטרה לנקות את אירופה מיהודים "עד היהודי האחרון", ו-84 שנים לתחילת הרצח וההשמדה של יהדות ווהלין, עד לחיסולה הסופי בקיץ-סתיו 1942.

בטקס של השנה שעברה ייחלנו לשובם של חטופים ולסיום המערכה בעזה. השנה אנחנו מייחלים ומאחלים לשיקום מהיר של הנפגעים וההרס מהמלחמה שעדיין לא הסתיימה. אנחנו נושאים תפילה לשובם בשלום של חיילי צה"ל מלבנון ומעזה, משתתפים בצער המשפחות השכולות ומאחלים החלמה לפצועים.

עד סוף מלחמת העולם השנייה 75% מיהודי אירופה ושליש מיהודי העולם נרצחו.

אנשים עם רעב, קור, סכנת מוות ועם המוות עצמו. עצם היכולת להמשיך ולחיות במהלך השואה הייתה כרוכה במאבק הישרדות. במאבק להישרדות ובהישרדות ראו היהודים ניצחון על הנאצים.

התכנסנו כאן היום, בערב יום הזיכרון לשואה ולגבורה, מתוך תחושת אחריות עמוקה: לזכור, להזכיר, לזכור ולהשמיע את קולם של הנרצחים. קול שנגדע באכזריות, קולן של קהילות שלמות שנמחקו באכזריות.

בראשית 1944 החל שחרורו של חבל ווהלין. לאחר השחרור החלו השורדים לצאת ממחבואיהם: מן היערות ומיחידות הפרטיזנים שפורקו. עם היציאה מהיערות גויסו רבים מהם לצבא האדום, והם המשיכו להילחם עד לכיבוש ברלין ולסוף המלחמה. חלקם נפלו בקרבות שנמשכו עד לסיום המלחמה ב-9 במאי, 1945.

תקופת השואה העמידה את היהודים מול מציאות חיים בלתי אפשרית, של מלחמת קיום יום יומית. בכל רגע נתון התמודדו

האנדרטה לזכר הפרטיזנים והלוחמים היהודים בני ווהלין שנפלו בקרב

דבר השורדים

את דבר השורדים הביאה השנה בת הדור השני - פרופ' מיכל שוורץ.

פרופ' מיכל שוורץ היא בתו של מרדכי חברוני (פורטנוי) ז"ל, שנולד בעיירה רפאלובקה (RAFALOWKA) בוהלין בשנת 1917. בשנת 1939, עם פרוץ המלחמה, מרדכי נפרד ממשפחתו בתחנת הרכבת והתגייס לצבא האדום. באוגוסט 1942 כל בני משפחתו שנתו ברפאלובקה נרצחו באותו יום ונקברו יחד בבור אחד. בשנת 1944, כשמרדכי הגיע לארץ, התברר לו שהוא היחיד ששרד מתוך תשעה אחים ואחיות.

בתו, פרופ' מיכל שוורץ, היא פרופ' לנוירואימונולוגיה במכון ויצמן למדע ונמנית עם המדענים המובילים בעולם בתחומה. על הישגיה זכתה בפרסים יוקרתיים רבים בארץ ובעולם. בשנת 2023 זכתה בפרס ישראל במדעי החיים.

פרופ' מיכל שוורץ

מרדכי חברוני (פורטנוי) ז"ל

מפי בתו, פרופ' מיכל שוורץ, כלת פרס ישראל במדעי החיים

החזון שעמד בבסיסה. כי רק אם נזכור, נוכל לשמר את הישגינו, להגן עליהם, ואף להעצים אותם.

בחרתי לדבר כאן היום, ערב יום השואה, מהמקום האישי שלי. לפני שנתיים, כשקיבלתי את פרס ישראל, נכחתי בטקס הזיכרון במקום הזה ואחד המשתתפים אמר לי: "אנשים כמוך הם הניצחון של השורדים". המשפט הזה נחרת בי.

ואכן, אילו אבי היה עדיין בחיים, כשורד שואה, אני מאמינה שהיה מביט במקום שבו אני עומדת היום בקריירה שלי, בדרך שעשיתי, ורואה בו לא פחות מניצחון. ניצחון של הרוח, של התושייה ושל החזון. ניצחון שלא היה מובן מאליו. שהרי לא היה מובן מאליו להצמיח כאן, מתוך האפר והכאב, דור של משכילים, יוצרים

אני רוצה לפתוח ולומר, שלאחר השנתיים וחצי האחרונות, ובפרט לאחר 40 הימים האחרונים, הפרספקטיבה שלי על שואה, תקומה ותקווה, כמו גם על מי אנחנו כעם וכמדינה, עברה טלטלה רצינית.

בעיניי, מבלי להיכנס לפוליטיקה, חשוב שלא נתבלבל: חווינו טלטלה עמוקה וכואבת, אך אין זו שואה; והמלחמות האחרונות, חרף עוצמתן, אינן מלחמות תקומה.

מצאתי את עצמי שואלת שוב ושוב: מה למדתי בתקופה הזו כפרט, ומה למדנו אנחנו כישראלים וכיהודים? מי אנחנו באמת? היכן מקומנו? ולכן פנינו מועדות? נדמה לי שהתשובות לשאלות האלה מתחילות בזיכרון. בזיכרון של ה"למה" וה"מדוע". למה קמה כאן מדינה, ומה היה

עיינה-ליז' גרסטמן ליליותה את הטקס דאג'ינדה

ישראלית של דור התקומה, כי לשכול של אבי הצטרף השכול של משפחת אימי במלחמת השחרור. אחיה של אימי, שלחם כקצין ישראלי לצד הבריטים במלחמת העולם השנייה ואף נפל בשבי הגרמני, חזר לארץ בתום מלחמת העולם השנייה. עם פרוץ מלחמת השחרור התגייס לצה"ל, ונפל בקרב על מנרה במהלך המלחמה. כך גדלנו בבית שבו הימים שבין יום השואה ליום הזיכרון לחללי צה"ל לא היו רק תאריכים בלוח השנה, אלא זיכרון חי: של אב שכל משפחתו נרצחה באירופה ושל אם וסבא וסבתא אבלים על אח ובן שנפל על הגנת הארץ.

סבתי מצד אימי הגיעה לארץ במסגרת חובבי ציון, בעליה הראשונה של הבילויים ב-1881, על רקע רדיפות ופורענויות במזרח אירופה, אל שממה, לישוב הערבי זימרין, לימים זיכרון יעקב. בתקופה של עוני, דלות, והתנכלויות של הערבים בישובים מסביב, הצליחו בעזרת הברון רוטשילד להקים מושבה חקלאית משגשגת, מעוררת השראה. סבי מצד אימי ברח מרוסיה ב-1904 על רקע של פוגרומים, הגיע לארץ והכיר את סבתי. הברון הירש מינה אותו לעמוד בראש פי"קא ברכישת אדמות בגליל התחתון מהערבים. ב-1920, כאשר

ומובילים, דור שמטביע חותם בתחומו, לא רק כאן, אלא בעולם כולו. וזו אחריות שלנו היום: להמשיך לבנות, לזכור, ולהאמין. דווקא ביום השואה, כאשר האסון, הטבח וחוסר האונים שחווינו לפני שנתיים וחצי מהדהדים בנו, הם צריכים לשמש לנו תמרור אזהרה, לעשות כל שביכולתנו כדי להיות ראויים למה שהקימו השורדים והלוחמים לדורותיהם, כנגד כל הסיכויים. אבי, מרדכי חברוני (פורטנוי), נולד בעיירה רפאלובקה שבווהלין בשנת 1917. בשנת 1939, עם פרוץ המלחמה, נפרד ממשפחתו בתחנת הרכבת והתגייס לצבא האדום. בני משפחתו בכו אז על עזיבתו, כאילו נשלח אל מותו, אך הגורל התהפך באכזריות. כאשר הנאצים הגיעו לעיירה, באוגוסט 1942, נרצחו ביום אחד כל בני משפחתו שנותרו שם ונקברו בבור אחד. רק שנים לאחר מכן, ב-1944, כשהגיע לארץ, התברר לו כי הוא היחיד ששרד.

הם היו תשעה אחים ואחיות, וחלקם כבר הקימו משפחות. קשה לדמיין כיצד אדם צעיר נאלץ לברוח אל גורלו כשאין לאן לברוח. שנות המלחמה של אבי היו מסע הישרדות בלתי נתפס: הוא נפצע, נשלח למחנה עבודה בסיביה, ברח, היה לפרטיזן, הצטרף לצבא הפולני, נתפס שוב כיהודי ונשלח למחנה עבודה נוסף וגם ממנו הצליח לברוח. בהמשך הצטרף לצבא אנדרס, ולבסוף הגיע לארץ. עם הגעתו שונה שמו מפורטנוי לחברוני. עם פרוץ מלחמת העצמאות התגייס לצה"ל ונפצע בשיירות האספקה לירושלים הנצורה. הוא הגיע לישראל ללא כלום למעט הבגדים שעל גופו, ללא שפה, ללא היכרות עם התרבות וללא השכלה פורמלית, ובנה בה את חייו.

אך סיפור משפחתנו אינו רק סיפור השואה של אבי, אלא גם סיפור של משפחה

הקריירה שלי זכיתי להוביל פריצות דרך מדעיות בהליכה עיקשת נגד הזרם. רק לפני חודש, בקופנהגן, הכרזנו על הצלחה ראשונית בפיתוח תרופה ראשונה מסוגה למחלת האלצהיימר - רגע מרגש, שהוא שיאו של מסע שטרם הסתיים. אבל מסע כזה אינו רק תוצאה של ידע והתמדה. הוא דורש עוצמה, ועמידות. ואני מאמינה שאלה הזרעים שקיבלתי מדור השורדים, עמידות ללא פשרות, ואמונה בדרך גם ברגעים של ספק.

וכשאני עומדת כאן היום, אני חושבת על כל דור השואה ועל כל הנופלים בשמירה על המדינה. האחריות שלנו אינה רק ליצור, אלא להמשיך: לבנות, ליצור, ולשמור על אנושיותנו גם בזמנים הקשים ביותר. זו התשובה שלנו לעבר. זו המחויבות שלנו לעתיד.

וזהו ניצחון הרוח שאסור לנו לאפשר לו שיישחק. יהי זכרם ברוך.

הבריטים כבשו את ארץ ישראל, הם היו הזוג הראשון שעזב את חומות טבריה בזמן השלטון העותומאני ועבר לטבריה המתחדשת.

הוריי לא היו משכילים במובן הפורמלי, אך השכילו להקים דורות המשך של אנשי רוח משכילים ומצליחים בתחומים רבים: מדע, רפואה, עסקים ועוד. זהו, בעיניי, ניצחונם האמיתי.

אבי, כמו רבים מבני דורו, לא הרבה לדבר על מה שעבר עליו. וכאשר סיפר דבריו נשמעו לעיתים כרצף מקוטע של אדם פוסט טראומטי, סיפור שלא תמיד היה קוהרנטי ולא תמיד הייתה לי הסבלנות להקשיב. רוב זיכרונותי ממנו הם של אדם שמעולם לא נפרד מעברו; הוא נשאר גלותי בתרבותו גם בישראל.

עיסוקי המקצועי הוא חקר המוח, במיוחד יחסי הגומלין שבין מערכת החיסון למוח, והאפשרות לשמור על בריאותו באמצעות הבנה עמוקה של קשרים אלה. במהלך

זר קהילת רפאלאוקה ערר יוסף הזיכרון לאלה ולגזרה תשפ"א

כותבים מכתב בחזרה

ערב השקת הספר "מהבית כותבים לי" - 80 שנה לילקוט

גל סגל מחזר הספר "מהבית כותבים לי"

בתחושת ההחמצה על כך שלא הספיק לדלות מספיק זיכרונות מאביו המנוח, והביע התרגשות עצומה למראה הנוכחות המרשימה של הספר, אותו כינה "מסמך חשוב מאין כמוהו".

יו"ר יד ושם, דני דיין, שלח ברכה מצולמת ובה העלה על נס את העובדה שמייסדי הילקוט החלו לפעול עוד בזמן שהחורבן

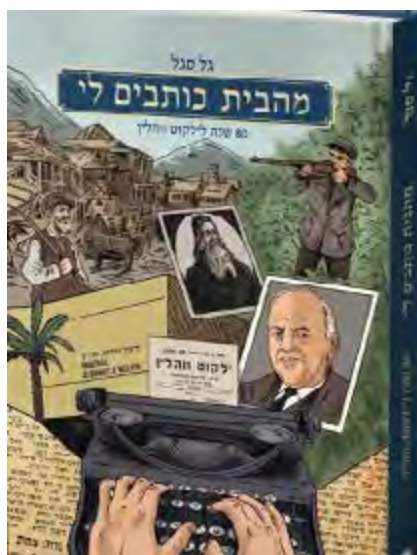
היה קרוב וטרי, מתוך הבנה דחופה שיש להציב "יד וזכר". דיין שיתף בסיפורו המשפחתי ובכאב על שני דודיו, אריה ונחמן סקריטון, שנרצחו בעיירה ורקוביץ'. אחריו עלתה מינה זמיר, בתו של יהודה מרין ז"ל (ממייסדי האיגוד ועורכי הילקוט הראשונים), וגוללה את סיפור הישרדותו המופלא של אביה כנער עירי

במאי 2026 התקיים בהיכל יהדות ווהלן בגבעתיים ערב ההשקה המרגש ויוצא הדופן לספר "מהבית כותבים לי: 80 שנה לילקוט ווהלן", אותו כתב וערך בהתמדה רבה גל סגל. הספר יצא לאור בערב יום הזיכרון השנה ונמכר בלמעלה מ-400 עותקים במכירה מוקדמת וממשיך להימכר. בערב השתתפו פרופ' גדעון גריין, הסופרים חיים באר וישי שריד ורן קוניק - ראש עיריית גבעתיים.

את האירוע פתחה המנחה, אשת גלי צה"ל, ציפי גון-גרוס, ששיתפה בסיפורה האישי כדור שני לשורדי העיירה דובנו, אשר ניצלו הודות לחסידי אומות עולם צ'כים שהסתירו אותם ברפת. הערב נפתח בשיר "שיר בבוקר בבוקר" (פתאום קם אדם) שכתב אמיר גלבוש - בן ווהלן.

יאיר אפל, יושב ראש איגוד יוצאי ווהלן, בירך את הקהל וציין בגאווה כי ילקוט

ווהלן הוא הביטאון הקהילתי היחיד במדינת ישראל שיוצא לאור ברציפות חסרת תקדים של 80 שנה, החל מאפריל 1945. הוא הגדיר את המפעל כ"נר תמיד לזכר יהדות מפוארת" וקרא לדור הצעיר להתגייס להמשך המשימה. ראש עיריית גבעתיים, רן קוניק - שאף הוא צאצא ליהדות ווהלן - שיתף בכנות

נעמה סגל, בתו מחבר הספר גל סגל, שרה את השיר "אישה טובה" אותו הלחינה למילותיו של אביה. השיר מתאר מסע שורשים כואב אל עבר אלמוני שבו "לא נשאר דבר, לא שלט, לא רחוב, לא מספה, רק תחנת רכבת... ונשארה רק מצבה מהמשפחה שלך", לצד הציווי המדהדד של הסבתא: "קדימה תביט, אל תביט לאחור לתוך הבור כי הכול שם שחור". את הערב כולו הנעימה הזמרת אילנה כץ.

הסופרים חיים גל, ישי שריד ושרה סגל על מהות הזיכרון
מנחה: ציפי גל-גרוס

מיד לאחר מכן קיימה ציפי גון גרוס רב-שיח מרתק עם הסופרים חיים גל, ישי שריד על מהות הזיכרון. באר, שאביו נולד באוברוץ', הודה כי בילדותו רצה להיות "בן ירושלים" וגילה התנגדות לסיפורי הגולה, ורק מאוחר יותר בחייו החל "לדובב את שפתי המתים". הוא שיתף בנסיעותיו לחבל ווהלין, ברגע שבו זיהה את תוואי הנהר והרחוב שעליהם סיפר אביו, ובמפגש עם מקומית שזיהתה אותם כיהודים מירושלים. באר סיכם כי "הזיכרון זה לתת משמעות לפיסת השמיים שמעליך" והסביר כי צמיחת התרבות המפוארת בוהלין (שהולידה יוצרים כביאליק, למדן, גלבוע ועוד) קשורה לעולם הרגש שטופח בחסידות ובחלוציות. ישי שריד הבחין בין "הזיכרון הקשה של השואה", שלעיתים מנוצל באופן מניפולטיבי ומייצר פחד וחרדה (במיוחד על רקע אירועי ה-7 באוקטובר), לבין "הזיכרון הרך, האהב" שאפשר למצוא גם בספר "מהבית כותבים לי". שריד הדגיש כי "בתוך האסון הנורא... הולכים לאיבוד בני האדם, ושחובתנו להזכיר שהיו אלו אנשים עם חיי אהבה, קנאות, תחביבים

ביערות, ואת החלטתו הנחושה להקדיש את חייו בארץ לאיסוף עדויות בשלל שפות ולהשלמת תארים אקדמיים בנושא הפרטיזנים. דבריה מופיעים בגיליון זה. ציפי קרליץ, עורכת הילקוט הנוכחית וסגנית יו"ר האיגוד, הציעה את האתגרים העומדים לפתחו של "ילקוט ווהלין" בעולם המשתנה. היא פנתה לקהל בקריאה נרגשת לתעד ולשלוח חומרים, וחשפה את התוכניות של המערכת המורחבת (הכוללת כעת גם את חיה שביט-קידר וגל סגל) להצעיר את נראות הביטאון, לעצב כריכה. עורכו המדעי של הספר, חוקר השואה החשוב, פרופ' גדעון גריף, נשא הרצאה מרתקת על אופייה וייחודה של יהדות ווהלין, והגדיר את חבל ווהלין כחבל ארץ שבו העיירה היהודית (השטייטל) הגיעה למלוא תפארתה, חיותה ורב-גוניותה. הוא תיאר את המרקם הכלכלי והאוטונומיה התרבותית שנוצרו באזור, והזכיר כדוגמה את העיירה לובומל, שבה שיעור האוכלוסייה היהודית הגיע ל-94%. גריף הדגיש כי הרס הקהילות בוהלין לא מחק רק אנשים, אלא גדם ציוויליזציה שלמה.

יסוד הרעיון לילקוט ווהלין - מה אפשר להציל? אלו זיכרונות לשמר? איך משמרים את זכרה של קהילה שלמה שאבדה לבלי שוב?"

סגל הודה בחוס לכל השותפים - בהם פרופ' גרייף על הליווי המדעי, יאיר אפל והנהלת האיגוד, חיה שביט-קידר העורכת, מאייר הכריכה הקריקטוריסט גיא מורד, משפחת ליפשיץ שאפשרה שימוש בציוריו בספר, ואיש הספרייה הלאומית, אייל מילר, שסייע בהנגשת החומרים ההיסטוריים באתר העיתונות היהודית ההיסטורית של הספרייה הלאומית. סגל חתם את דבריו בתודה מיוחדת לסבו ולסבתו המנוחים: "תודה לסבא מלך הדובנאי ולסבתא טובה הקלוסובאית, ששתקתם. בזכות שתיקתכם התעוררה סקרנותי ואני מקדיש לזכרכם המבורך את הספר הזה. אתם הבית שלי".

אבי שלו

ומקצועות". הוא הקריא מתוך דברים משעשעים ואנושיים שכתב סבו, יעקב שריד (לשעבר מנכ"ל משרד החינוך ומנהל הגימנסיה העברית "תרבות" ברפאלובקה), על הדלות, השמחות והיריבויות בין בתי הכנסת בעיירתו רפאלובקה. לאחר שתיאר חליפת מכתבים בין סבתו ואחותה שעלו לארץ, לבין המשפחה שנותרה מאחור, עד שהמכתבים פסקו מלהגיע, חתם באמירה מרגשת: "במה שאנחנו עושים כאן היום יש לי אשליה רחוקה שכאילו אני שולח מכתב בחזרה".

את הערב סיים גל סגל, מחבר הספר. סגל קישר בין עבודתו המחקרית על ילקוטי ווהלין, לבין שירות המילואים הממושך שלו כקצין בפיקוד העורף במחוז חיפה. במהלך המלחמה האחרונה, "שאגת הארי", טיפל במפגש עם משפחות שאיבדו את בתיהן ובתוך כך גם את זיכרונותיהן כתוצאה מפגיעות טילים. "חשבתי לעצמי שזה היה

סרכיט הספר: <https://headstart.co.il/project/89032>

דברים לזכר יהודה מרין-מוותיקי עורכי הילקוט דברים שנאמרו בטקס ההשקה על ידי בתו: מינה זמיר

מיד ובסמוך לעלייה לישראל, ניסה אבי לחפש את בני העיירה מנייביץ' ששרדו את השואה. כך החל בפעילות ההנצחה הפרטית והקהילתית.

אבי היה ממקימי "היכל ווהלין", שימש עד מותו כחבר הנהלה ומזכיר האיגוד.

דרכי ההנצחה שבחר אבי לבד מפעילות זו, היו: ייזום, ארגון וביצוע של הקמת מצבות לזכר קהילת מנייביץ' והסביבה בבתי העלמין בחולון ובבני ברק; כתיבת ספר "יזכור" לזכר קהילת מנייביץ' והסביבה; עריכת וכתביה של "ילקוטי ווהלין", כממשיך דרכו של נתן לבנה ז"ל, ובכך עסק אבא עד לכתו מאיתנו בשנת 2010.

אני זוכרת, כילדה, שהייתי מעורבת ומקורבת לאנשי הקהילה שלו. כל אותן שנים הציל אבי מפיהם ומפי אנשי קהילות אחרות בוהלין עדויות באשר לדרך ההישרדות שלהם ועדות לגבי קורות בני משפחותיהם שלא שרדו. אבי, כמי שידע עברית על בוריה (בוגר בי"ס "תרבות", במקביל לבי"ס פולני), יידיש, פולנית, רוסית ואוקראינית, גבה עדויות בכל אותן שפות מפי השורדים ותירגם אותן.

"ילקוטי ווהלין" היו פלטפורמה להנצחת סיפורי השורדים ומשפחותיהם וסיפורים וזיכרונות מחיי הקהילות בוהלין, בטרם התרגשה עליהם השואה.

מאחר שאבי לא השלים עם קטיעת לימודיו כנער בגלל המלחמה, הוא השלים את לימודיו בישראל וזכה לתעודת בגרות

אבי היקר ז"ל נולד בשנת 1925 בעיירה מנייביץ' בוהלין למשפחת מרין. הוא היה הצעיר מבין אחד עשר ילדים. למשפחה הייתה מנסרה וחנות.

בקיץ 1941, כשהגיעו לאזור ווהלין הגרמנים, בסיועם של האוקראינים, אבא כנער צעיר קם והזהיר את בני משפחתו מפני הבאות. הוא הציע לכולם לברוח ליערות בתקווה להינצל. למרבה הצער, הם לא האמינו, כמו רבים אחרים, שנגזר גורלם ולא שעו לאזהרה. כל בני משפחתו, הוריו, אחיו, אחיותיו ובני משפחותיהם - נרצחו! אח של אבי, אברהם מרין, היה אז חייל בצבא הסובייטי ונהרג בקרב בקניגסברג.

אבי נותר שריד אחרון למשפחתו, בזכות העובדה שברח, תחילה ליערות, ואח"כ אומץ ע"י איש המפלגה הקומוניסטית כנער בתנועת "הקומסומול" ושהה חלק ניכר מתקופת המלחמה באזוריגין כעובד בתעשיית הנפט.

עם סיום המלחמה, הגיע בדרך לא דרך, ברכבת מהמזרח לכיוון העיר שצ'צ'ין בפולין ובה הכיר את אמי.

לאחר שנה וחצי של הכשרה בחווה בביה"ס החקלאי הגרמני "אלם", ליד הנובר בגרמניה (בחסות האמריקאים לאחר המלחמה), עלו אבי ואמי לישראל ב-1.1.1948. הם עלו בצורה לגאלית, באמצעות סרטיפיקטים כחקלאים, במסגרת גרעין של "השומר הצעיר" המיועד לקיבוץ שער הגולן. אותה עת, כאמור, היו הבריטים עדיין בארץ.

לווהלין, בין היתר, לחנוך את המצבה שהוקמה בעובי היער לזכר קהילת מנייביץ'. כך גם השתתפו בטקסים לזכר קהילות לוצק וקולקי. במסע שורשים מרגש זה השתתפו בני דור ראשון ושני - עשרים ושניים במספר.

כל מה שתיארתי "בקליפת אגוז", היה הביטוי של אבי לרצונו להנציח את קורות קהילתו מנייביץ' וקהילות אחרות בווהלין. עשייה מושקעת ומבורכת זו נגדעה, לצערנו הרב, עם מותו בתשעה באב בשנת 2010.

אני מברכת את ממשיכי דרכו "לזכור ולא לשכוח".

ישראלית. הוא למד לימודי ערב ב"מישלב", על אף היותו מטופל במשפחה, ובמקביל לעבודתו בבית החולים "תל השומר".

בעידודו של פרופ' שיבא, שזיהה אצל אבי פוטנציאל ונגעה לליבו ההחמצה, אבא השלים לימודי תואר ראשון במדעי המדינה והיסטוריה באוני' "בר אילן", ולאחר מכן לימודי תואר שני בהיסטוריה יהודית. אציין, שעבודת המאסטר שלו, בפיקוחו של ראש הקתדרה ללימודי השואה (דאז) פרופ' דבורצ'צקי, עסקה בפרטיזנים ביערות ווהלין. הספר שהוציא אבא בעקבותיה: "כאורנים גבהו".

בשנת 1991, במלאת 50 שנים לשואת יהדות ווהלין, אבי יזם מסע שורשים

זר קהילת מנייביץ', ארז יוסף הניכרון ואלעזר תשפ"ו

עדות אוקראיני שראה מכתב מאת סלק דונס מדמידובקה אל שלמה גרינובג, ניצול מהעיירה תורגם ע"י ריטה טאוכנר ותמרה פנוק, יולי 1999

את חוקיהם החדשים: על הנוצרים הוטל לתת לגרמנים "מעשר" והרבה יותר. אם לא מילאת את ההוראות, העונש היה - מוות בירייה. את הצעירים שלפו בכוח מבתייהם והעבירו אותם לגרמניה, לעבודות כפייה. הימים נעשו ממש נוראים: החיים נהיו בלתי נסבלים - אבל הכי גרוע התייחסו הנאצים לקהילה היהודית. מההתחלה הנאצים ומשתפי הפעולה (בעלי עבר קרימינלי שהתנהגו כחיות), החלו לשדוד את התושבים היהודים, וכאשר שדדו מהם את הכול, והאנשים היו ממש מיואשים, הפרידו הנאצים בין היהודיים לאוקראינים ואחרים, הטילו על היהודים לתפור את הטלאי הצהוב על בגדיהם, מלפנים ומאחור.

לאחר מכן הקימו הנאצים חומת עץ בגובה של ארבעה מטר וכך גידרו את החלקה ששם גרו היהודים. כאשר הגדר הייתה מוכנה, הם גירשו פנימה את כל התושבים היהודיים. התושבים המקומיים קראו למקום: "הגטו האיום".

כך, יחד עם כולם, היה גורלו של דוד שגורש לגטו עם משפחתו. תוך כדי האקציה הזאת, הרבה יהודים ברחו מדמידובקה והתחבאו ביערות ובכפרים הסמוכים אצל מכריהם. מהגטו היה בלתי אפשרי לברוח, מסביב הייתה שמירה חמושה. באותו הזמן החל בגטו רעב כבד. למסור להם מצרכים - פירוש מוות לנותן. על החומה מסביב תלו מודעות - לכל העובר "מוות בירייה".

לכבוד לי, אדון שלמה!

כותב לך הבן של דונס פיוטר וסילוביץ, דונס סטק פטרוביץ.

אדון שלמה, אני מאוד רוצה לספר לך את כל הדברים שאירעו אז: כל כך קשה להיזכר בזמנים ובשנים ההם, לספר את אשר אירע פה, על האדמה "המבורכת" הזאת, היכן שאנו ואתם נולדנו.

אבל קודם הרשה לי לברך אותך, אדון שלמה, מכל הלב, לכבוד השנה החדשה - 1994, ולאחל לך הרבה בריאות, מזל ושמחה בחיך ואריכות ימים. אותם הדברים אאחל למשפחתך, לחברך ולמכריך. שהאל ישמור עליכם וישלח לכולכם שמחה, מזל ושלו.

עכשיו, ברצוני להתנצל בפניך על העיכוב שחל במתן תשובה למכתבך. המכתב שלך הגיע לכתובת אחרת, אבל לידיים מהימנות, לאדם ישר שכנראה קיבל את ברכתך. עד שמכתבך הגיע אלי עבר זמן מה, ועכשיו אני מעוניין להשיב לך על שאלותיך הקשורות לזמנים הנוראים, אשר מעניינים אותך.

הייתי עד לימים הנוראים ההם, ולמרות שהייתי בן 12 בלבד, אינני יכול לשכוח שום פרט מהזמנים ההם, עד עצם היום הזה. אני זוכר את שנת 1941 האיומה: מלחמה! ענן שחור כיסה את האדמה שלנו - הגרמנים הנאצים. החזית והקרבות לא היו אצלנו: הם פלשו... הרוסים נסוגו במהירות, רבים מהם נכנעו לגרמנים. הנאצים מיד הפעילו

שעה - לא יותר.

אחרי אורגיית הדם הזאת, הנאצים חזרו לדמידובקה במשאיות ואנשי המשטרה חזרו בהליכה. כמה משאיות היו עמוסות בגדי הנרצחים. סיפרתי לך כבר שהבית שלנו עמד על אם הדרך, כרבע מייל מהטרגדיה הנוראה הזאת.

אנשי המשטרה החוזרים נכנסו לחצר ביתנו והתאספו ליד הבאר. הם החלו לשתות מים ולשטוף את עצמם והחלו לספר "חויות" משדה הקטל. הם שיבחו את הנאצים על ה"קליעות המדויקות" וציחקו על חברים בעל הפרצוף החבול: על כך שיהודי אחד כמעט והצליח לברוח... הם כולם היו מפחידים ושתויים. הם השוויצו שהרגו 753 יהודים.

לאחר מכן אספו הנאצים את כל האנשים והכריחו אותם להסתכל על "מלאכתם". אנשים הלכו להסתכל... גם אני הלכתי. את הזוועות והמראות האיומים אי-אפשר לתאר במילים: בור טרי, גדול, שנכרה זה עתה, בגודל של 4X4X18 מטר, מלא עד גדותיו בגוויות אדם: הדם זרם ומילא חצי מטר מן הבור. אני התחלתי לאבד את הכרתי: אינני זוכר את מה שקרה לי. אני רק זוכר שהלכתי לקצה הבור, אנשים רבים היו שם. הכרתי את הקורבנות בחיים, אבל עכשיו בלתי אפשרי היה להכיר את פניהם, הם שכבו עם הראש כלפי מטה.

אני ראיתי גבר אחד ששכב לחוד, ליד קצה הבור. הוא שכב עם בגדיו וחצי גופו טבול בדם. הסתכלתי עליו היטב - זה היה דוד, אחיך. זה הוא שפצע לשוטר את פרצופו ורצה לנוס לכיוון היער, שם השיגו התותח הנאצי. המוות השיג אותו ליד היער - הוא לא הספיק לברוח!

כך, באותו יום הם כולם נרצחו. לנצח יהיה זכרם ברוך!

אחרי הפוגרום הזה החל הצייד אחרי

בחודש אוקטובר הנאצים שלחו את אנשי הקהילה היהודית, המותשים והרעבים, לחפור בור באדמה. הנאצים פעלו בחשאי, כאילו שהם מבצעים עבודה שקשורה למלחמה. המקום שהם בחרו בו נמצא ביער גרינר, בדרך לבורוסלב (אני חושב, אדון שלמה, שאתה מכיר את המקום).

הדבר הכי נורא החל ב-8 באוקטובר, יום חמים, שמשי ונעים. אנחנו רעינו את הפרות בשדה, לא רחוק מן המקום האיום הזה שהנאצים קראו לו "מקום חשאי". בערך בשעה 11 בבוקר הגיעו החיילים הנאצים למקום הטבח. אנשי המשטרה הקיפו את המקום - אותנו, הרועים, גירשו לבתינו. הבית שלנו עמד על אם הדרך שבה הובילו אנשים למוות במשאיות. הנאצים עם מכוונות הירייה ישבו מלפנים בתא הנהג, והאנשים עמדו עם הידיים למעלה וכל כך צעקו ובכו שהדם קפא בגוף השומע אותם. השכל הישר לא תפס את המעשה המחריד. אני הייתי בבית עם אמי. אמא הסתכלה מבעד החלון והתעלפה. היא הכירה היטב את שפת היידיש מפני שעד חתונתה עבדה אצל יהודי עשיר, אייזיק. ואני - הכרתי את כולם: אנחנו למדנו ושיחקנו יחד.

אחרי 15 דקות החל רעש איום מהיער ואחרי דקה מכוונת הירייה החלה לירות. ראשית, הם הרגו את הצעירים והחזקים ביותר: בחורות ובחורים. המשאיות חזרו מן היער לדמידובקה ובמהרה העמיסו את הבאים בתור. הפעם הם הובילו רק גברים, שעמדו במשאיות על ברכיהם ומסביבם הנאצים. האנשים במשאיות היו דוממים ושקטים וכמו בפעם הראשונה, היה רעש גדול, צעקות ומכוונת הירייה החלה לירות. כך זה נמשך כמה דקות ואחרי זה שוב החלה מכוונת הירייה לפעול וכך כמה פעמים. את הילדים והנשים הרגו אחרונים. כל אקציה נמשכה כשלושת רבעי

תשלחו מכתבים. אני אשמח מאוד.
אני מאחל לכם בריאות ומזל.
דונס סלק 12/1993

כמידי שנה בשנה התכנסנו גם היום כדי להזיל דמעה, להזיל ולהוסיף עוד דמעה לכוס הדמעות שלנו המצטברות מידי שנה בשנה. רק מקום ההתכנסות שלנו שונה. המקום הוא בית עלמין, בין קברים ומצבות. מצבות הנושאות שמות של יחידים, שמות של הורים, אחים, אחיות, ילדים וילדות. בכל קבר טמונה גופה בודדת ויחידה. יקרה. כנהוג ומקובל בבתי עלמין בעולם, ובין אומות העולם. אולם חלקה זו בבית עלמין זה שונה ומשונה ואין לה אח ורע בעולם כולו. זו היא חלקה עם מצבות ענק הנושאות לא שמות של יחידים, אלא שמות של ערים ועיירות, ומתחתן אין גופות. שלמה גרינברג

האנשים שהצליחו לברוח ולהתחבא. אביך ועוד שני אנשים (זהותם דורשת בירור) התחבאו בכפר מריאנקה. השוטרים מצאו שם את כולם. למקום המחבוא של אביך הגיעו שלושה שוטרים. אביך וחבריו התנגדו להם ותוך כדי מאבק אביך הצליח לקחת את כלי הנשק מהשוטרה הם הצליחו לקחת גם את כלי הנשק מהשוטרים האחרים. השוטרים החלו להתחנן על חייהם והבטיחו לעזור לאביך ולחבריו שהאמינו להם והחזירו להם את כלי נשקם. משה צאלוביץ האמין לשוטרים, אבל הוציא את המחסניות מכלי הנשק. אצל השוטרים היו מחסניות נוספות. השוטרים לא קיימו את הבטחתם וירו בהם. שמעתי שקברו את שלושתם ליד הכפר מריאנקה. לנצח זכרם יהיה ברוך - אנשים ישרים וחפים מפשע. ד"ש לכם מאבי פטה. הוא נשאר לבד. (תסלח לי שרציתי לכתוב יותר אבל לא יכולתי).

התקווה,
ערב יום הזיכרון לשואה ולגזרה תשפ"ו

הניצול שהיה לשליח

צבי נצר (מלניצר), (אלכסנדר, פאן (אדון) חארקובסקי)
מאת: מירי נהרי, בתו

המלחמה. לצעוד בדרכים עם ילדים דוברי גרמנית בפולין היה אז עניין ממש מסוכן. נצר הביא את כל הילדים בשלום לוויילנה ומשם כולם הגיעו לארץ ישראל. בוויילנה נצר נשלח ע"י התנועה לברה"מ כדי ליצור קשר עם חברי התנועה שנשארו שם. הוא נתפס בגבול, נשפט ונשלח למאסר לגולג בסיביר. הוא הועבר מבית סוהר אחד לאחר ברחבי ברית המועצות, בעיקר בסיביר. עם פרוץ המלחמה בין ברית המועצות לגרמניה, יחד עם יהודים פולנים רבים, השתחרר והתחיל במסע של אלפי קילומטרים דרומה, לכיוון ברית המועצות האסיאתית, כמו הרבה פליטים פולנים בתקופה זו. חלק מהמסע עשה על גגות של רכבות, כי לא היה לו אישור נסיעה, או כי לא היה לו כסף לקנות כרטיס. במסע עתיר הרפתקאות זה הוא עסק באיתור חברים של תנועות הנוער בעיקר דרום והשומר הצעיר וביצירת מסגרת קשר ועזרה הדדית ביניהם. יחד הם רעבו ללחם ויחד תמכו זה בזה ככל האפשר. הוא הסתובב בטשקנט, בסמרקנד, בוכרה, קראסנובודסק ובקולחוזים שבסביבת ערים אלה. אסף כתובות ושמות של חברים וחיבר ביניהם. הוא כתב לארץ לחברים מהתנועה. הבולים נקנו על חשבון כסף של פת לחם. במכתבים סיפר על התנאים הקשים בהם נמצאים החברים, חלקם גוועים ברעב, וביקש שישלחו חבילות, דבר שהיה אז אפשרי. הקשר לא צלח, הגיעו מהארץ מכתב או שנים, חבילות לא הגיעו והקשר נותק. נצר החליט לנסות לעלות לארץ דרך איראן. הוא הגיע לבאקו, בירת אורביג'ן וכאן

צבי מלניצר, לימים נצר, נולד בקובל שבפולין בשנת 1920, בן בכור למשפחה בת ארבעה ילדים. אביו אברהם, אמו רחל, אחיו אשר ואחותו חנה וכל שאר בני משפחתו נרצחו בשואה. הוא גדל בבית אמיד שריח ישראל ספוג בכתליו. בזמן שלמד בגימנסיה "תרבות" הצטרף לתנועת הנוער "דרור-החלוץ". הכשיר את עצמו לעלייה לארץ ישראל בקיבוץ גרוכוב שפרברי וורשה, שם היה פעיל בתפקיד מזכיר הקיבוץ. אביו התנגד ליציאתו של נצר להכשרה והציע לו לממן נסיעה לארץ-ישראל ולימודים בטכניון. האב קיווה שהבן הבכור המוכשר יחזור הביתה וייקח על עצמו את ניהול העסק המשפחתי הגדול. נצר סירב ויצא להכשרה ללא ברכת האב. בגרוכוב יפגוש את יצחק צוקרמן וחברתו צביה לובטקין וגם את חיה, שתהיה לימים אשתו. אחיו יעקב ברח לברית המועצות, גויס לצבא האדום, לחם כחבלן בקרב על סטלינגרד. בהמשך היה בין משחררי אושוויץ, ערק מהצבא ועלה לארץ ישראל במסגרת תנועות "הבריחה" ו"העפלה".

בארץ הדוברים הלבנים בימי המלחמה

בשנת 1939, עם כניסת הגרמנים לפולין, כשחברי קיבוץ ההכשרה "גרוכוב" החליטו לברוח מהגרמנים לוויילנה, הוטל על צבי והוא בן 19 להוביל קבוצה של ילדים יהודיים שהגיעו מגרמניה, "ילדי זבונשין". הם הלכו בלילות והתחבאו ביערות בימים, גנבו תפוחי אדמה בשדות, קיבלו חלב לילדים הקטנים מאיכרה טובת לב, רעבים, מבוהלים מקולות הפצצות

בשנת 1943 הגיע נצר דרך עירק, מחופש לבחור ערבי חרש אילם ודרך סוריה מחופש לקצין אנגלי, לישראל היישר לקיבוץ אלונים. שם חיכתה לו חיה חברתו מגרוכוב. שנתיים לאחר הגיעו לארץ גויס נצר על ידי שאול אביגור למוסד לעליה ב' כשליח לפעילות למען "שארית הפליטה". ב-1 באוקטובר 1945 יצא מהארץ, שוב בתפקיד, גם הפעם באופן לא לגאלי, בספינת מעפילים שהייתה בדרכה חזרה לאירופה. הוא יצא תחת הכינוי אלכסנדר. בצאתו קיבל שעון זהב שהיה אמור להיות מקור המימון להוצאותיו באירופה בדרך לפולין. תפקידו היה לעמוד ביחד עם יוחנן כהן ואיסר בן צבי בראש תנועת "הבריחה" בפולין.

שוב בפולין, ארגון "הבריחה"

יוחנן כהן, שליח של המוסד לפולין, כתב בספרו "ב-17 בנובמבר הגיע אלינו השליח השלישי צבי נצר, בעל חזות חביבה, עיניים עליוזות ושיער מקורזל בהיר. אורח דיבור נעים ומאופק. . . בעיני שמעון, הוא נראה 'ירוק', שנתיים בסה"כ בארץ, אך מאחוריו ביגרפיה דרמטית. תיאור עלילותיו מצדיק הפקת "סרט פעולה".

תחום מיוחד שנצר היה אחראי עליו היה "ועידת המזרח". היה זה גוף ממודר מאוד שטיפל וניהל מפולין את מרכזי "הבריחה" בוילנה וברובנו. ליטא ווילנה בירתה ולטביה וריגה בירתה היו עכשיו חלק מברית המועצות. עצם הרצון לצאת מברית המועצות נחשב אז כבגידה במולדת. בראש הפעילות שם עמדו יעקב (יאקה) ינאי ושמואל (מולה) כהן. מרכז בריחה זה הצליח להעביר לפולין תוך סיכון רב, מאות יהודים שלא היו זכאים לצאת מברית המועצות במסגרת הסכם הרפטריאציה בין ברית המועצות לפולין,

הצליח להתגנב לאונייה המפליגה לטהרן כנוסע סמוי. במדרגות העולות אל האונייה ראה אישה סוחבת הרבה חבילות. הציע לה לעזור להעלות את החבילות אל האונייה. שמחה מאוד והעמיסה עליו את החבילות. כשהגיע לסיפון התבקש לתת את כרטיס האישור להפליג באונייה. אמר כי הוא עם האישה שם למטה, והצביע עבור המלחים על האישה שבתחילת המדרגות. היא אכן אישרה כי אלה החבילות שלה. הניח את החבילות על הסיפון ונעלם בתוך חבית. הוא הגיע לטהרן באוגוסט 1942.

ילדי טהרן

בטהרן גויס נצר ע"י שליחים ארץ-ישראליים, שידעו עליו מן המכתבים ששלח עוד מטשקנט, כדי לעבוד עם ילדי טהרן. עוד לפני שעלה ארצה הפך להיות שליח ארץ-ישראלי. תפקידו היה לאתר ילדים יהודיים במחנות יתומים פולניים. ילדים פולניים, ביניהם גם ילדים יהודיים, הגיעו לטהרן עם צבא אנדרס, הצבא של פולין המשוחררת, שהיה בדרכו לאלכסנדריה ומשם לאירופה, להילחם בנאצים. הילדים הפולניים והיהודיים שהו במחנות שהוחזקו ונוהלו על-ידי נזירות פולניות. השליחים הארץ ישראלים לא ידעו את השפות בהן דברו הילדים, או איך ליצור עמם קשר. נצר ידע לזהות את הילדים היהודיים, לשוחח ברוסית, בפולנית, ביידיש, להתחבב עליהם ולרכוש את אמונם. בזכות הקשר אתו הם היו מוכנים לעבור למחנות הארץ-ישראליים של ילדי טהרן. בטהרן פגש נצר לראשונה את שאול אביגור. יחד ישבו שעות ארוכות, ואביגור תיחקר את נצר על המצב ברוסיה הסובייטית. נצר היה בין הראשונים והבודדים שהגיעו "משם", שיכול היה לספר על מצבם של היהודים תחת שלטונו של סטלין.

כנכנעת למזימות של ה"ז'ידים". יצחק צוקרמן שהיה דמות מוערכת מאוד בקרב רבים בממשל הפולני, היה הגורם שקישר בין התוכנית של הממשלה לפתוח, באופן חשאי, את הגבולות לבין תנועת "הבריחה". בפגישה שהתקיימה בין צוקרמן, גנרל צ'רבינסקי ונצר, הוצג נצר "כאיש שלנו בשטח" והפך להיות פאן (אדון) חארקובסקי, חבר "מפלגת הפועלים היהודים המאוחדת". לא הייתה מפלגה כזו, והשם התבסס על שמה של מפלגה מוכרת אז, "מפלגת הפועלים הפולנית המאוחדת". בהמשך התקיימה פגישה בין גנרל צ'רבינסקי, מפקד כוחות הביטחון, קצין גבוה באו. בה - השרות החשאי של פולין, ונצר, בפגישה אושרו המסלולים ונקודות המעבר שהוצגו על ידי נצר. הוא, יחד עם שני קציני מטה בדרגת מאיו, תודרכו לצאת לשטח כדי לקבוע את הסידורים הנחוצים. מהר מאוד הסתבר לקצינים, כולל מפקד האזור, כי פאן חארקובסקי התמצא בשטח היטב והצעותיו לגבי נקודות האיסוף והיציאה התקבלו. סוכם כך:

1. ה"נתיב" העיקרי יהיה הציר קלוצקו (Klodzko) - קודובה (Kudowa) - נאחוד (Nachod).
2. ציר נוסף - ואלבז'יץ (Walbrzych) - פרידלנד (Fridland) - ברומוטוב.
3. היוצאים יגיעו לנקודת המעבר כשבידי האחראי על הקבוצה רשימה שמית קולקטיבית עם חותמת מוסכמת.
4. היוצאים יוגבלו במטען האישי ויצאו ללא כסף, ללא זהב, תכשיטים או נשק.
5. היוצאים לא ייקחו אתם כל דבר המעיד על היותם בברית המועצות בזמן המלחמה: מדליות הצטיינות, אישורי השתתפות בקרבות נגד הנאצים או תעודות רפואיות על נכות עקב פציעה במלחמה.

שאפשר לפולנים שברחו בזמן המלחמה לרוסיה לחזור לארצם. חלק מהפעילים ומהבורחים נורו למוות, חלקם נתפשו, נאסרו ונשלחו לגולאגים בסיביה לא כולם שרדו את המאסה.

עקב הקשיים הגדולים והמחיר היקר הוחלט לסגור את "ועידת המזרח". ינאי וכהן קיבלו הוראה להפסיק את פעילותם, לעזוב את ברית המועצות ולהגיע לפולין. הם נתפשו על ידי הנקו.ד. ברכבת לפולין, נשפטו, ונאסרו ל-20 שנה. כהן לא שרד את המאסה. ינאי שרד, וקיבל חנינה אחרי 10 שנות מאסר. "אלכסנדר השקיע בפעולה זו את כל נשמתו. נאמנותו לאנשים שפעלו מטעמו לא ידעה גבול. הוא פעל ללא משוא פנים אישי או מפלגתי, לא הבחין ולא הבדיל בין יהודי ליהודי. הצלת יהודי ממלצות השלטון הסובייטי הייתה תמיד בראש מעייניו. לימים עם עליית חרושצ'וב לשלטון, הבריה ארגון "נתיב", גוף חשאי שהקים שאול אביגור להצלת יהדות הדממה שמעבר למסך הברזל, את ינאי לישראל בשנת 1957. צבי שירת אז כשליח של "נתיב" במסווה של דיפלומט, בצירות ישראל בוורשה.

קיץ 1946, אחרי הפוגרום

תחום אחר בו עסק נצר היה נושא מעברי הגבולות הבלתי לגאליים. בקיץ 1946 התרחש פוגרום בעיר קיילצה שבעקבותיו, ובעקבות פעולות אנטישמיות אלימות נוספות, ממשלת פולין החליטה לאפשר יציאה של יהודים מפולין, באופן חשאי, לא לגאלי, אך תוך "עצימת עין". השלטונות הפולנים הבינו את המצב הטרגי של שרידי השואה בפולין בצל האנטישמיות הקשה שם. הממשלה חששה כי הלכי הרוח האנטישמיים ינוצלו על-ידי האופוזיציה הימנית נגד הממשלה עצמה, שתוצג

ק'צ'אז, 1946

מחמאות והערות. "כישורין, ניסיונו, כושר האלתור שלו, תעוזתו והופעתו החיצונית החביבה תרמו תרומה גדולה להצלחת המבצע כולו."

בסוף יולי הודיע מנחם שמולביץ', לימים שרון, שעמד בראש הנקודה נאחוד בצד הצ'כי בגבול הפולני-צ'כי, כי הכול מוכן לקליטת הבאים. האות ניתן, עדיין בחשכה, עם שחר יצאו משאיות ואוטובוסים גדושי נוסעים. ההתרגשות הייתה עצומה. יצאו מקדובה 1,800 איש ומפרידלנד 600. ההמולה הייתה גדולה, הכנות אחרונות, בדיקה, הדרכה, התרגשות. בתחנת הגבול חיכה כבר לשיירה נצר המכוניות הסתדרו בטור זו אחר זו, האנשים ירדו והסתדרו ליד הרכב. אחד אחד נבדקו השמות והזהויות ועם תום הבדיקה הודיע החייל הבדוק למפקד כי "הכול כשורה". הוטבעה חותמת והמחסום בגבול הורם. האנשים עלו על הרכב לאור היום בליווי הצדעה של שומרי הגבול. מכונית אחת מכונית ניגשו לבדיקה,

6. מעבר הגבול יבוצע בלילה או לפנות בוקר.
7. הצד המיוצג על-ידי פאן חארקובסקי ידאג כי מהצד הצ'כי של הגבול יעשו סידורים לקליטת היוצאים.
8. המבצע יישמר בסודיות ועניינו לא יגיע לעיתונות הבינלאומית.

מבצע אחד במעברי הגבול בין פולין לצ'כוסלובקיה

בשלוש "נקודות": קלאצ'קו, שם קוד בריחה "כפר", קדובה "נגב" וואלבז'יך "יער", נמצאו בתים גדולים "נקודות", שיכלו לאכסן 4,000 איש. התנאים בנקודות היו מינימליים: מנוחה, רחצה, שתיה חמה והתארגנות. החלה ההתארגנות להעברת האנשים לנקודות אלה. נצר הסתובב בגבולות בחברת קצינים פולניים ודאג ששומרי הגבול, הפקידים והחיילים ידעו שהוא "אישיות חשובה מאוד" המייצג גוף חשוב במרכז. הוא היה מגיע עם מכונית ונהג, עניין יוקרתי ביותר באותה תקופה, הזמין את מלווי לארוחה במסעדה, חילק

מפת ממשל המדינות פולין-ליטא

להפסקת ההסדר, ודרש בו במקום שנצר ושנים מעוריו של הגנרל ייפגשו עם סגן שר החוץ הפולני לבירור הנושא. בפגישה, שנצר מבוהל למדי נאלץ ללכת אליה, הניח סגן השר אולשבסקי כי נצר הוא נציג שירותי הבטחון הפולניים. הוא התפרץ בצעקות על שלושת הנציגים על כי הם מאפשרים יציאה המונית של יהודים מפולין. בהמשך התרכז ותיאר להם את הלחצים המופעלים על ממשלת פולין על-ידי הבריטים. ואכן, זמן קצר אחר-כך הגבול נסגר בפני תנועת "הבריחה" והיה צריך שוב למצוא דרכים אחרות לנתיבי "הבריחה" מפולין.

לימים יאמר נצר כי הוא מעריך שכאשר גנרל צ'רבינסקי ניהל את המו"מ לפתיחת הגבול לניצולי השואה, הרוסים ידעו את זהותו האמיתית, כשליח ארץ ישראל. לדעתו לא

המלווים התרוצצו, חילקו הוראות אחרונות, סידרו, עזרו לילדים ולזקנים. נצר החמיא לפולנים על הארגון היעיל של המבצע והמשיך בדרכו למקום "חשוב" אחר. המעבר נמשך. לימים יכתוב יוחנן כהן: "אז ראיתי והבנתי ציונות אמיתית מהי... פעם קראו לציונות המדינה שבדרך, בפולין... ראיתי במו עיני את המדינה והיא בדרך. "ביוני 1946 יצאו כ-22,000 איש מפולין, בינתיים התמלאו "המחסנים" בשורדים נוספים שחיכו לצאת. באוגוסט יצאו כ-25,000 שורדים ובספטמבר כ-12,000. בקיץ 1946 יצאו מפולין קרוב ל-70 אלף יהודים. זרם היציאה נמשך, אך לא באותו הקצב, עד אמצע שנת 1947.

בתחילת שנת 1947 הוזמן נצר למשרדו של גנרל צ'רבינסקי שסיפר לו על הלחצים המופעלים עליו על ידי משרד החוץ הפולני

הרבה לרעה. אונרר"א כלל לא עובדת כאן והג'וינט מסרב להגיש כל עזרה. המחנה מוחזק רק על-ידי הצבא האנגלי. אתם מתארים לעצמכם שהוא רחוק מלהיות מספק. במחנה מקבלים 400 גרם לחם ופעמיים ביום מרק צלול ועל זה חיים אנשים אחרי שנות העינויים. מתלוצצים כאן שמפעל החורף כבר מתחיל.

החומר האנושי עושה רושם טוב. אנשים יקרים ומחושלים. כל העבודה הארגונית נעשית על-ידי קבוצה מקומית. אנשים מחושלים, מוכנים לכול ואינם נרתעים בפני כל קושי. מורגש חוסר תאום ויד מרכזית מכוונת.

לודג' 07.12.45

חייצ'הלה שלי

אני גר עם יצחק (אנטק), סטיפן (גראיק) וחברים נוספים. אנו חיים בקומונה. צביה (לובטקין) חזרה אתמול (משליחות ברומניה). היא מרשימה, פקחית, שופעת הומור, אותה צביה שהכרנו בעבר. אלא שבכל זאת ניכרים בה סימני תקופת השואה.

לודג' 08.12.45

עבודתי קשה. הרבה מתיחות ועצבנות, לעיתים גם סיפוק. יום יום אני פוגש חברים חדשים, ידידים ותיקים המגיעים אלינו מ"המזרח" (ברית המועצות). אני ממונה על נושא זה. מקווה בימים הקרובים להוציא שליח לשם כדי "להביא ידידים". אנו מצפים ליוצאי התנועות החלוציות ומקווים שעם תחילת הרפטריאציה תתחיל זרימה יותר גדולה.

לודג' 16.12.45

חייצ'הלה,

היום קבלתי את המכתב הראשון ממך אחרי חודשיים וחצי, התרגשתי מאוד.

מן הנמנע היה שאותם הנימוקים שהביאו את השלטונות הסובייטים לתמוך בהקמת מדינת ישראל ולעזור לה במתן נשק דרך ממשלת צ'כיה, הביאו את השלטונות הסובייטים לתמוך בפעילות "הבריחה", שהייתה בניגוד לאינטרסים הבריטים.

מכתבים משם

נצר הרבה לכתוב גם לשאול אביגור, גם לחברים וגם הביתה לחיה-חייצ'ה אשתו. מהמכתבים עולה המחויבות לעבודה, הנחישות, המתח והגעגועים למשפחה. המכתבים פותחים גם צוהר לאופי הפעילות בה היה נצר נתון. את המכתבים שלו אליה היא שמרה. את המכתבים שלה אליו, לא מצאנו. אולי נשארו בגולה. בעשר השנים בין שנת 1938, שאז הם הפכו לזוג בתנועת הנוער בפולין, לבין שנת 1948, שאז הוא חזר משליחותו בתנועת "הבריחה", היו צבי וחיה יחד באותו מרחב גיאוגרפי רק כשלוש שנים.

המכתבים מובאים כלשונם, ללא שינוי מהמקור, אך לא במלואם, כלומר, קיצרנו אותם וישנם קטעים שהושמטו. רצף התאריכים והמקומות בהם נכתבו המכתבים נותנים גם הם הצצה לפעילות ולאופייה.

גראץ 25.10.45

חייצ'הלה יקרה,

רציתי לכתוב לך קצת על הארץ הזו ועל חיינו בה. הרשמים הם כמובן חטופים. מתגלה לי עולם חדש לא ידענו אותו מקודם. נמצאים בשטח הכיבוש האנגלי 4 מחנות פליטים יהודיים, המונים בערך 4 אלפים איש, מהם 2,500 מאורגנים בקיבוצים ובתוכם קבוצת פרטיזנים. הקבוצה אורגנה על-ידי יצחק (אנטק) ומונה כ-800 איש. ראיתי את המחנות באיטליה ועלי להגיד שהמצב כאן שונה

אין לבנים להחלפה - מסירים, מכבסים ולובשים שוב. המדריכות פונות בבקשת עזרה ואין ביכולתי לפתור הבעיות.

בדרכים 22.03.46

אני חוזר עכשיו מביקור בשטחים הגרמניים שסופחו לפולין (שלזיה). שהייתי מספר ימים בשטטין וטיפלתי ב"עניינים של שאול". הביקור היה חשוב ומוצלח. ההרס כתוצאה מהמלחמה הוא עצום.

בדרכים 02.04.46

בפעולות ב"ענייני שאול" תנאי העבודה הולכים וקשים. האפשרויות הולכות ומצטמצמות, אבל יש גם הישגים. לאחרונה אני משוטט הרבה בשלונסק (שלזיה) ובוורוצלב. הקמנו כאן מרכזי הכשרה (בריהה) מוצלחים. אני שקוע בענייני שאול ובענייני נחמיה (הברחת יהודים מברית המועצות) ולרוב אני רחוק ממאבקים אישיים וכיתתיים. אני פועל עם כל התנועות ושומר על יחסים תקינים עם כולם. אני משוכנע שמגיע לי כבר לשוב ארצה.

בדרכים 09.04.46

זה שבעה חודשים שמתנהלים כאן בשטטין "עסקי שאול", אולם רק כעת הגיעו לממדים רציניים ביותר. כמה לילות לא ישנתי בגלל עומס העבודה. העבודה קשה ומסוכנת אבל הנושא קרוב לליבי. האחריות והמתח הם איומים אותן 6 שעות שאני מצפה לידיעה (על הצלחת מבצע להעברת אנשים משטטין לגרמניה המזרחית) קשות ביותר.

לודג' 05.05.46

אני נאבק על זכותי לשוב אליך. לצערי הסיכויים עדיין קלושים. נתן בליז'ובסקי קיבל מברק מהארץ על הולדת בתו. ערכנו

עובדים הרבה מאוד. חיי במתיחות רבה ובניתוק גמור מהנעשה אצל אברמ'ל (מחנות עקורים בגרמניה).

בקיבוצים חומר אנשי טוב מאוד. אנשים צעירים, מחושלים, עם נכונות. אתה עומד בפני טוהר וכנות רבים כל כך ואתה מתקשה להבין איך בכל זאת יצאו משיני הזאב ונשארו כה זכים. הם שומעים בנשימה עצורה כל שיחה וכל הרצאה. אני שוב בערי השדה בדרכים, מה לעשות? למען האמת יותר קל בדרכים, הזמן עובר יותר מהר.

לודג' 17.01.45

ביקרתי בבונקר בו נהרגו פרומק'ה וחבריה. כל כך הייתי נרגש, חוויות כל כך עזות. עברתי בגטו עשרות בתים. רוב הבתים כבר תפוסים על ידי נוצרים. בכל בית שעברתי בונק, או מחבוא. כמה כשרון ומחשבה השקיעו ההולכים למות בחיפוש מחבוא מתאים. ברוב הבתים והחצרות מתגלגלים ספרים קדושים. בבונקר של הקיבוץ מצאנו (עם יצחק צוקרמן) כמעט את כל הספרייה שלהם. הספרייה נשארה בחיים, עדיין במצב שאפשר להשתמש בה. גם מקראקוב וגם מבנג'ין שלחתי חבילות לאוסקר (בתי ילדים בגרמניה). יש לי ידיעות טובות ממנו. הילדים גדלים יפה ומתפתחים. תגידי לראובק'ה שהם מחויבים לעזור.

ביטום 11.02.46

עברתי להתגורר בעיר ביטום, בבית הילדים. העברתי את מרבית עבודתי לכן. אני עוזר בניהול בית הילדים. מצב קשה שורר כאן וידי קצרה מלהושיע. עם 75 ילדים עובדים רק 3 מדריכים ושתי נשים במטבח. אין תקציב מספיק לתזונה. הוקצב להם סדין אחד למיטה, וכאשר מורידים את הסדין לכביסה הם ישנים בלי סדין.

שטטין 13.07.46

נשארתי כאן שבוע ימים בגלל מחלתו של שאול (תקלות רציניות בעבודה). נראה ששאול מרגיש כבר יותר טוב. כמעט הבריא.

23.07.46 עסקי שאול התפתחו לממדים שלא הורגלנו, יש סיכוי שארוויח עד אלף זהובים (בורחים שיוצאים את פולין) ליום. יש סיפוק ויש הרגשה של עשייה, אלא שקשה לעמוד בגעגועים. אנא שלחי תמונה של מירימ, (הבת) עדין אין לי כזו.

31.07.46

הגעתי במפעל שלי להישגים מרשימים. אני מקווה בחודש הבא להרוויח יותר מאשר הרווחתי במשך כל שהותי כאן. אני מסתובב עם אישים רמי מעלה שנקבעו לעזור לי. אנו גרים יחד באחד מהמלונות המפוארים כאן. נדמה לי שאני שיכור מהצלחה.

וורוצלב 05.06.46

השבוע האחרון היה אחד הגדולים בחיי. בידי הארגון וטיפול הקשרים עם המוסדות והאישים המעורבים בנושא. מהפעילות בתנועה יצאתי כמעט כליל. אבל מה שאני עושה הוא עצום. הממדים לא יתוארו. אופי העבודה שונה לחלוטין, ללא סיכון וכמעט ללא קונספירציה. רק עתה אני יכול לספר לך שזה עשרה חודשים שפעלתי בסיכון תמידי.

וארשה 16.08.46

את המבצע הגדול שהתחלנו בו נאלצתי לצמצם מאוד לפי דרישת קרול (ממשלת צ'כיה) ובגלל התערבות בעל הבית (הממשלה הבריטית).

קלצקו 26.06.46

המאזן של עבודתי כלל אינו קטן. בנושא שבאחריותי אנו עומדים להגיע בעוד

לו מסיבה. היה עצוב לכולנו, כל אחד התגעגע למשפחתו בארץ. לרוב מתביישים להודות בכך.

שטטין 27.05.46

כתבתי לך בהתלהבות על ההכשרות, אבל עלינו לדעת גם את מצב הדברים לאשורם. חוששני שעוד לא עמדנו על כל מה שעשה לנו החורבן ואיך נפגעה נפשית ורוחנית "שארית הפליטה". מה עוללו לנו ומה עשו מאיתנו. לעיתים אני מרגיש כמה עלובות הן ההכשרות, הפעילות שטחית, לרוב ללא אידאה מעמיקה. יחד עם זאת לא צריך לשכוח שהתנאים האובייקטיביים והאפשרויות - מוגבלים. ואני שואל את עצמי מה יעשו שרידים אלה בארץ, לאן ילכו, למי יפנו? אמנם אנו עסוקים בהצלת הגוף, אבל אני שואל את עצמי: הניתן להציל גם את הנפש?

לאחרונה מגיעים מ"המזרח" (רוסיה הסובייטית) עשרות חברים וידידים מלפני המלחמה וחשוב להם וחשוב לי הקשר איתם. אני מאושר שאני יכול לעזור, חומרית ונפשית, וזאת בנוסף לכל יתר התפקידים המוטלים עלי.

פראג 12.06.46

אתמול עוד הייתי בברטיסלבה, הבוקר הגעתי לפראג. אל "קרול" (צ'כיה) הגעתי אתמול בבוקר. נסעתי עם "תלמידי" (הבורחים) וחצינו ברגל בלילה את הגבול. ראיתי כמה אנשים נרגשים ופחדים אך נחומים.

את היום בפראג ביליתי בשיבות ב"ענייני שאול". בפגישה הייתה נוכחת הוועידה (השלוחה) הצ'כית. קבענו סידורים ודרכי קשר לעבודתנו המשותפת. הסיכויים להגברת היציאה דרך גבול פולין צ'כיה טובים הפעם מאוד.

לסיום - היא חיכתה לו והוא חזר

עם סיום השליחות יצא נצר בדרכו חזרה לארץ ישראל. באו"ם הוחלט על חלוקת הארץ. היריות הראשונות של מלחמת השחרור נורו בהיותו בדרך. עם תום שליחותו בבריחה חזר נצר לקיבוץ אלונים. בשנת 1957 נשלח שוב לפולין כשליח של "נתיב", גוף סודי שהוקם על-ידי שאול אביגור במשרד ראש הממשלה. גוף זה טיפל בנושא "יהדות הדממה" שמאחורי מסך הברזל. הפעם נצר יצא באופן רשמי, כדיפלומט בצירות ישראל בוורשה. למעשה, תפקידו של נצר היה בעיקר בנושא הרפטרואנטים, היהודים שהגיעו לפולין מבר"מ. עם סיום שליחותו זו בפולין חזר נצר לארץ ונשאר לעבוד ב"נתיב". הוא עמד בראש "בר", האגף ב"נתיב" שפעל באופן סמוי, לגיוס דעת הקהל במערב למען עליית יהודי ברה"מ לישראל. פעילות זו כללה, למשל, גיוס של אנשים יידועי שם בעולם כגון הפילוסוף הצרפתי סארטר, הפילוסוף הבריטי ראסל, שהיו מוכרים כתומכי המשטר הקומוניסטי אך גם כלוחמים למען זכויות האדם. בעקבות הפניות הם קראו לממשלה של רוסיה הסובייטית לאפשר ליהודים לצאת את בריה"מ ולהתאחד עם משפחותיהם בישראל, "שלח את עמי". צבי נצר נפטר לאחר מחלה קשה. את חייו מאז היותו צעיר, עוד לפני המלחמה, הקדיש להצלת יהודים תוך פתיחת דרכים וסיוע לעלייה לישראל. הוא זכה עוד בהיותו במשרד "נתיב", לראות פרי לעמלו, לראות את "מסך הברזל" מורס ואת השערים הנפתחים ליהודי ברית המועצות לעלות לישראל.

שבועיים למאה אלף נפש שעברו את טיפולנו והמשיכו הלאה בעזרתנו. מזמן כניסתי לתפקיד יצאו כשמונים אלף. ניסיתי לסכם עסקה עם לובה (לויטה) שאגיע למאה אלף - ואסיים את תפקידי. הוא לא הסכים.

לודג' 01.08.46

אתמול קיבלתי דרישת שלום מנחמיה (נחמיה גרוס נשלח לברית המועצות, נעצה, נשפט ונידון למאסה. צבי פעל רבות לשחררו). השליח שלי מצא אותו, הגיע אחיו והביא אותו לסובוץ' (וילנה). בימים הקרובים כנראה יגיע אלי.

בזל 13.12.46

שלוש יממות אני בבזל (בקונגרס הציוני). לא רציתי להתחלק אתך בכל הייאוש והאכזבה בהם אני חי כאן. לא הייתי מנותק לחלוטין מהחיים הפוליטיים במשך השנה האחרונה, ואף לא מהנעשה מאחורי הקלעים המפלגתיים והבין מפלגתיים. ולמרות זאת אני מדוכא ממערכת היחסים הקיימת. אני מאוכזב מאוד. נימת ייאוש נשמעה גם מפי הנואמים וגם מפי אנשינו. אתמול הוזמנתי לארוחת ערב על-ידי ציפורה שרת. (אותה הכיר בזמן עבודתו עם ילדי טהרן). ציפורה האירה לי פנים כדרכה. שוחחתי ארוכות עם משה (שרת). ביליתי כאן הרבה עם שאול. ביקש לדעת פרטים רבים על הנעשה ועל עתיד הפעולה.

בזל 22.12.46

היה לי סכסוך חמור עם חברי. עד עתה לא הצלחתי לקבל תשובה ברורה בקשר לדרישתי לסיים את תפקידי.

על צבי נצר יצא לאור ספר בספרית עם עובד "נתיבי הצלה" מאת: צביקה דרור, 1988

וכן ניתן לקרוא את סיפורו באתר עמותת מורשת הבריחה:

<https://tarasa.me/premium/61803a8cb06a5b006c6d6995>

"כשצפיתי בתושבי העוטף נמלטים מבתיים הנוערים, חזרתי 80 שנה אחורה, לילדה הקטנה שנסה עם משפחתה" מאת: איריס ליפשיץ קליגר

פורסם ב: ynet "ידיעות אחרונות", 17.12.25 <https://did.li/xfesl>

סטפן שבפולין (היום אוקראינה), וביחד עם אביהן הגיעו ליערות, שם הסתתרו. ארבעתם העבירו שלוש שנים בחולי ובקור, עד סוף המלחמה. ביום האחרון למלחמה, יצא אביהן מהמחבוא ביער לחפש להן אוכל ונרצח בדרכו. הוא השאיר את ילדותיו יתומות מאם ומאב.

"ב-7 באוקטובר, כשצפיתי בזוועות, בתושבי העוטף נמלטים על נפשם מבתיים הנוערים, זה החזיר אותי 80 שנה אחורה. בדיוק כמוני, ילדה קטנה שנסה על נפשה עם משפחתה מבית בוער. כאילו לא חלפו השנים, והנורא מכל קרה שוב - אבל הפעם זה קרה בארץ שלנו, בארץ ישראל", סיפרה

נפשה של שורדת השבי אורי מגידש נקשרה בנפשה של שורדת השואה שרה ויינשטיין כשנפגשו לראשונה במצעד החיים במחנות ההשמדה באושוויץ. "אני מאושרת", הן שתי המילים שבהן ויינשטיין סיכמה את סיפורה במצעד החיים, וגרמו למגידש לפרוץ בבכי. שורדת השבי הצעירה חיבקה את ויינשטיין ולא הרפתה. לכבוד חג החנוכה הן נפגשו שוב ואמרו אחת לשנייה: "את האור שלי".

שרה ויינשטיין, היום בת 90, הייתה בקושי בת שש כשאימה נורתה בזמן שניסתה להגן על בתה מפני הצורך הנאצי. ויינשטיין ושתי אחיותיה ברחו מהבית הנוער בעיירה

"למחרת, כשאני חוצה ירח מאוז נפשית, אלוהים שלח לי פרפר!", מציגה ויינשטיין דינר דן שון
צילום: זיו קארין

"היום אני מבינה את זה אחרת. אני רואה אותם כשורדים, לא רק כניצולים. כל אחד עם סיפור של כוח בלתי נתפס. אני לוקחת מהם את היכולת להסתכל על הכאב בעיניים, להבין שהוא עבר, ולבחור ללכת קדימה, בגאווה על מה שעברתי".

ויינשטיין פנתה למגידיש ואמרה לה: "המסר שלי לאורי בחג האורים, כשמה כן הוא, קומי בכל בוקר כדי לפגוש יום חדש, טוב, שמח, כי האתמול עבר ולא ניתן לשנות אותו, והמחר - לא ידוע".

מגידיש מקשיבה לכל מילה של שרה, מביטה בה בעיניה היפות ששוב התמלאו בדמעות מהתרגשות, בדיוק כמו ברגע ההוא כשנפגשו לראשונה באושוויץ, ומוצאת לאט-לאט את המילים שבחרת בהן לשתף את שרה בכל התופת שעברה עליה ב-7 באוקטובר ועל חברותיה במיגונית. חלקן נרצחו שם בדם קר היום, בדיעבד, גם היא משוכנעת שקרה לה נס

3151: ז"א קארן

ויינשטיין לאורי מגידיש בת ה-20, החטופה הראשונה שחולצה משבי חמאס במבצע הצבאי "ראשית האור". לקראת חנוכה "ידיעות אחרונות" הפגיש בפעם השנייה בין ויינשטיין ומגידיש, שנפגשו לראשונה במצעד החיים האחרון, כחלק ממשלחת העוטף והשבויים הפדויים של משלחת קרן נומדין.

בפגישתן השנייה צעדו השתיים ביער בן שמן והחליפו חוויות שרק שורדות תופת כמוהן יכולות להבין. "לראות את אורי במצעד החיים זה היה כמו לראות את שרה הקטנה ששרדה את התופת", שיתפה ויינשטיין. "רציתי רק לחבק אותה ולהגיד לה שהכול יהיה בסדר, ושהיא אור גדול בעולם שלנו".

ויינשטיין היא ההוכחה לניצחון עם הנצח על שונאיו. היא מתגוררת היום ביבנה, ויחד עם בעלה ז"ל הביאה שלוש בנות. מהן יש לה שישה נכדים ושלוש נינות. "המפגש שלנו על אדמת אושוויץ במאי האחרון ריגש אותי מאוד. לשמוע אותך - ניצולת שואה בת 90, שזוכרת, מתפללת ומאמינה באור ופונה אלינו, השביות המשוחררות: אגם ברגה, רעיה רותם ואני, ואומרת לנו: 'אני מאושרת'", סיפרה מגידיש בעיניים בורקות. "המילים שלך גרמו לי לפרוץ בבכי, דמעות של כאב ושל תקווה. האמנתי לך - כי ראיתי מולי אישה שעברה גיהנום בגיל שש וחצי, יחפה ועירומה ביערות הקפואים במינוס 25 מעלות, מחייכת ואומרת לנו שהכול יהיה בסדר".

המשפט הפשוט של ויינשטיין במצעד החיים גרם למגידיש להעניק לה חיבוק עצום. "תמיד הסתכלתי על ניצולי השואה בעיניים מעריצות", שיתפה שורדת השבי הצעירה את שורדת השואה למודת השנים.

נפשית, אלוהים שלח לי פרפר!", אמרה. "באחת המגירות שפתחתי לחפש עם מה לחבוש, היה שם מונח לו פרפר מפלסטיק צבעוני כזה, כנראה צעצוע של ילדים. בבת אחת הרוח שלי התרוממה והתמלאה באופטימיות ותקווה. הנס שלי התגשם - אחרי 23 יום בדיוק שוחררתי".

לקראת הפרידה בין השניים, אחזה שרה בידה מכתב שכתבה והקריאה לאורי, ואז פנתה לאורי בהתרגשות: "המפגש איתך האיר לי אור גדול. אני שמחה להיות כאן לצידך ולחבק אותך שוב ולומר לך יש אור ויש תקווה ויש אופטימיות. את אור גדול בעולם שלנו".

השתיים התחבקו ארוכות ואז אורי הרימה את מבטה לשרה ולחשה לה באוזן: "אמרת לי שאני האור שלך, ואני רוצה לומר לך בחנוכה הזה, שאת גם הארת עליי".

שנותרה בחיים, ושזכתה להינצל מהשובים שלה בעזה במבצע חשאי, 23 יום אחרי שנחטפה.

"מהרגע שהתחיל כל הבלגן ב-7 באוקטובר הרגשתי שכל מה שקורה הוא נס אחד שמוביל לאחר", סיפרה מגידש. "הנס הכי משמעותי עבורי היו הסימנים שקיבלתי. אני אדם מאמין, מגיעה ממשפחה מסורתית מאוד, ובשבי האמונה רק התחזקה בי, בעיקר בימים הראשונים אצל השובים בדירה שבה הוסתרתי. עד שברגע אחד, ביום החמישי בשבי, משהו בי התערער. אני זוכרת שממש התחננתי לאלוהים שישלח לי מסר שיהיה בסדר, שישלח לי פרפר".

פצועה, חבושה באופן מרושל עם תפרים מזוהמים וגלמודה לחלוטין, מגידש הרגישה שהיא הולכת להיות "גלעד שליט הבא". "למחרת, כשאני במצב ירוד מאוד

זר הפרטיזנים והלוחמים היהודים בני ווהלין שנפלו בקרב, ערב יום הזיכרון לשואה ולגזירה תשפ"ו

מהצבא האדום לפלמ"ח

מאת: עופר אדרת פורסם ב"הארץ" במדור "אחרי מות" 24 באפריל 2025

סטרך. ג'ורג' זאקס: אלון

לפרטיזנים פולנים ממחתרת "ארמיה לדובה" ובהמשך התגייס לצבא האדום. הוא התעצב כשגילה שגם שם קיימת אנטישמיות - הפעם מצד חבריו לנשק - אך שמח על ההזדמנות להילחם. "נלחמתי בנאצים ונקמתי את מות משפחתי", אמר. ב-1946 עלה לארץ באונייה "אנצו סירני", נשלח לקיבוץ רמת הכובש, התגייס לפלמ"ח ושירת בחטיבת הנגב: מההגנה על צינור המים ליישובי הנגב, עבור בקרבות עם המצרים במסגרת הגדוד השמיני, ועד למבצעים "חורב", "לוט" ו"עובדה". על ההכרזה על הקמת המדינה שמע בחפירות בכפר דרום תחת מתקפה מצרית. סטרך שירת בסגל הפיקוד של מחלקה מספר שתיים של פלוגה ב' בגדוד השמיני של חטיבת הנגב.

המחלקה הורכבה מעשרות עולים חדשים ממרוקו בפיקודו של בנימין בודנר ("פני"). "כל חייל אמנם מצויד ברובה, אבל אף אחד מהם לא יודע להפעילו", תיאר את המפגש

"הייתה הבנה שצריך להקים מדינה, כי אחרת לא נוכל להתקיים. חשבתי שאם לא נילחם לא נוכל להישאר פה בארץ". את הדברים האלה אמר יעקב (נשקה) סטרך, שלחם בנאצים לאחר שאיבד את כל משפחתו בשואה, ולאחר שעלה לארץ לחם במלחמת העצמאות. "כל זמן שאנחנו חיים פה בארץ... בלי להיות מוכן להילחם זה לא ילך", הוסיף, גם בהתייחסו לבנו, חזי, שנפל כחייל מילואים בפיגוע התאבדות בנצרים ב-1994.

סטרך נולד ב-1927 בעיר לוצק בחבל ווהלין, שהייתה אז בפולין והיום נמצאת באוקראינה. עוד לפני שהספיק לחגוג בר מצווה התחלף השלטון לסובייטי. לא עברו שנתיים והעיר נכבשה על ידי הצבא הגרמני. ב-1941, בגיל 14, גורש עם משפחתו לגטו. "לתושבים הלא יהודים הוטב פרס תמורת הסגרתו של כל יהודי שיימצא מחוץ לגטו ללא אישור - קילוגרם סוכר או לחלופין שני קילוגרם מלח. זה היה שוויו של יהודי מגטו לוצק", סיפר.

עם חיסול הגטו משפחתו ירדה למחתרת. "במשך ימים היינו בחלל קטן באיזה בניין עם עוד עשרה אנשים. ישבנו שם בזמן שהגרמנים הסתובבו וחיפשו יהודים. לא אכלנו, לא שתינו", סיפר. בהמשך החליט לברוח. אביו ואמו נרצחו על ידי הגרמנים. אחיו הבכור נהרג בניסיון בריחה ליערות. סטרך מצא מקלט אצל איכר צ'כי, שהסתיר אותו באסם לצד נער יהודי נוסף - שמוליק שילה, שהתפרסם לימים כשחקן. "חסר סבלנות וחדור רצון להילחם, כפי שהיה כל חייו", כדברי המשפחה, סטרך הצטרף

לכיבוש הגבעה ולהגנה על גופות הלוחמים. "למרות האש החזקה ורימוני יד שנוקו המשכנו להתקדם", תיאר. "כמו בכל קרב, יש רגע מסוים שבו אתה נשבר – או שהאויב נשבר. לנו על הגבעה היה ברור שנשארים עד הסוף". כשהאש פסקה החלו בחילוץ גופות חבריו. "דבר אחד ברור: אלמלא הסתערנו וכבשנו את הגבעה, ייתכן שהערבים היו לוקחים אתם את גופות לוחמינו ההרוגים, ולעולם לא היינו מגלים אותם", כתב. ואכן, גופתו של אחד החללים, ארתור גיסנר, לא נמצאה עד היום. סטרך התחתן עם עמליה, ניצולת שואה שאותה הכיר עוד באירופה. המשפחה גרה בגבעתיים, והתפרנסה מבית מלאכה לעיבוד פרופילי עץ שסטרך הקים. הוא נפטר בפסח, בגיל 98 ונקבר בקרית שאול לצד רעייתו ולא הרחק מבנם חזי. הוא הותיר אחריו בת, נכדים ונינים.

הראשון עמם. "עמדתי נבוכ לרגע, ואז פניתי אליהם בשאלה: האם מישוהו מבין או מדבר עברית? היתה דממה מוחלטת", תיאר. מפקד המחלקה אמר לסגל הפיקוד: "ללא שפה משותפת עם החיילים לא נוכל להפעיל את המחלקה, אפילו אם החיילים יידעו להפעיל את הנשק. לכן אני מטיל עליכם את המשימה החשובה – ללמד את החיילים עברית". זאת היתה המשימה הראשונה שבוצעה במקביל להכשרתם כלוחמים.

ב-20 באפריל 1949 נשלחו החיילים להשתלט על גבעה ליד כפר דווימה, ששרידיו נמצאים ליד מושב אמציה. הם היו אמורים למנוע תנועת כפריים ערבים, שנמלטו מהאזור, חזרה לבתיהם. ואולם, המחלקה התגלתה ו-12 חייליה נהרגו. סטרך, סמל המחלקה, שהיה באותה עת במשימה אחרת, חש למקום, וניהל קרב

זר קהילת לאצק, ארז יוסף הזיכרון לאצלה ואצורה תשפ"ו

בחזרה למחנה העקורים פרנוואלד אחרי 80 שנה בעקבות אבי, פנחס אוסטרובסקי ז"ל, יליד לודביפול מאת: ריקי אוסטרובסקי ויסני

סגנה ג'ונתן קונן, ריאנון מוטאפס ורבים אחרים, פועלים לשימור זכרם של היהודים שחיו בפרנוואלד לאחר המלחמה ולהנחלת סיפורם לדורות הבאים.

פרנוואלד היה אחד ממחנות העקורים היהודיים הגדולים והמאורגנים ביותר אשר הוקמו על ידי בעלות הברית באירופה לאחר מלחמת העולם השנייה, והאחרון שנסגר. המחנה הוקם באזור הכיבוש האמריקאי, מדרום למינכן, במקום שבו השתכנו קודם לכן עובדי כפייה שעבדו במפעלי התחמושת הנאציים. החל מאוקטובר 1945, בעקבות דו"ח הריסון, שחשף את מצבם הקשה של היהודים במחנות העקורים, יועד המחנה ליהודים בלבד.

את השם פרנוואלד שמעתי בילדותי מאבי, פנחס אוסטרובסקי ז"ל, יליד העיירה לודביפול שבווהלין.

באוקטובר 2025 נסעתי עם משפחתי להשתתף באירועי הזיכרון לציון 80 שנה להקמת מחנה העקורים היהודי פרנוואלד בגרמניה, 80 שנה לאחר שאבי הגיע לשם. את האירועים קיים מוזיאון ה-BADEHAUS, והשתתפו בהם ניצולים וצאצאיהם, וכן חוקרים ואנשי ציבור מישראל, גרמניה וארצות הברית.

מוזיאון הבדהאוס פועל במבנה שבו שכנו בעבר המקווה ובית המרחץ של המחנה. הוא הוקם ביוזמת תושבים מקומיים שהצילו את המקום מהריסה, ומופעל על ידי מתנדבים גרמנים מסורים. אנשי הבדהאוס, ובראשם ד"ר סיביל קראפט,

פרנוואלד לאחר התאמתה

במחנה, היה ראש גדוד הלוחמים העבריים בפרנוואלד ומזכיר ועדת העלייה במחנה וכן נבחר כחבר הנהלת המחנה. המשטרה היהודית בפרנוואלד כללה כוח שיטור, מדור חקירות, צוות חירום רפואי ויחידת כיבוי אש. האנטישמיות עדיין שררה אז באזור, ובקרבת המחנה פעלו גורמים עוינים. אחרי שנים של רדיפות והשפלה, קיומה של משטרה יהודית שהגנה על היהודים היה סמל של כבוד יהודי מחודש ותחילתה של תקומה.

במחנה התארגנו קיבוצים אשר הכשירו את חבריהם לחיים חדשים ופרודוקטיביים בארץ ישראל. אבא היה ממקימי קיבוץ "קדימה" בפרנוואלד - קיבוץ של לוחמים יהודים שלחמו נגד הנאצים בצבאות הברית וביחידות פרטיזנים.

יחד עם אנשי עלייה ב', הג'וינט ואונרר"א (סוכנות הסעד והשיקום של האו"ם) השתתף אבא בהקמת מוסדות חינוך במחנה - בית

ספר עברי "תרבות", גני ילדים ובית ספר למסגרות.

מתנדבים מקרב תושבי המחנה לימדו במוסדות אלה. אבא הכשיר צעירים לעלייה ארצה ולימד את השפה העברית. הוא האמין בעתיד העם היהודי בארץ ישראל והדביק אחרים באמונתו. הוא היה בין מארגני ההפגנות ותהלוכות המחאה נגד המדיניות הבריטית. בנוסף, הוא היה בקשר עם אנשי הבריגדה היהודית, ובתושייה רבה סייע לפעילות ה"בריחה" בהשגת משאיות, נהגים יהודים, בגדים חמים ושמיכות שנדרשו להעברת שורדי

אלפי יהודים, רבים מהם יוצאי פולין, לרבות ווהלין, הגיעו לפרנוואלד במסגרת תנועת ה"בריחה". שם, בין זיכרונות החורבן לבין התקווה לחיים חדשים, החלו לבנות מחדש את עולמם ולהתכונן לעלייה לארץ ישראל.

סיפורו של אבא

במלחמה שירת אבא כקצין בצבא האדום, ובמאי 1945 הוא גויס על ידי שליחי ההגנה בלודז' לארגון "עלייה ב'". ב-31 באוגוסט 1945, יום הולדתו ה-23, הגיע אבא לפרנוואלד, בראש קבוצה של כשבעים יהודים שורדים בני לודביפול שהוביל

פנחס אלוטנסקי

בנתיבי ה"בריחה" ממזרח אירופה בדרכם לארץ ישראל. הם התחזו לפליטים יוונים ועברו מפולין לצ'כוסלובקיה ואוסטריה, אל אזור הכיבוש האמריקאי בגרמניה. הייתה זו קבוצת הפליטים היהודים הראשונה שהגיעה למחנה. במשך כשלוש שנים בפרנוואלד פעל אבא בארגון שארית הפליטה לעלייתם ארצה, עד שגם הוא עלה לישראל ביולי 1948 ומיד השתתף במלחמת העצמאות.

בפרנוואלד הוא מילא שורה של תפקידים ציבוריים וביטחוניים: שימש כמפקד המשטרה היהודית והממונה על הביטחון

אנשי הבדהאוס קיבלו את פנינו בחום ודאגו שלכל משפחה יתלווה מלווה מקומי. במהלך האירועים התקיים סיור ברחובות פרנוואלד - Waldram כיום. הגענו אל הבית שבו התגורר אבא עם משפחתו. הצטלמנו ליד הבית, אנו בני הדור השני והשלישי, במקום בו הצטלמה

המשפחה לפני כ-80 שנה. בקומה העליונה של מוזיאון הבדהאוס

נמצא "יער הזיכרון", ובו מוצגים שמותיהם ותמונותיהם של שורדי שואה שחיו בפרנוואלד. התרגשנו לעמוד ליד תמונתו של אבא ולראות כיצד סיפורם של תושבי המחנה נשמר ומונצח גם כיום.

המשטרה היהודית בפרנוואלד. פנחס אלסטרזסקי, מפקד המשטרה היהודית בפרנוואלד, במרכז, השלט "משטרה DP"

השואה בדרכם לארץ ישראל.

במחנה התקיימו חיים יהודיים מלאים: בנוסף על משטרה יהודית היה גם בית דין, בתי ספר, הכשרות מקצועיות, ספרייה, עיתון ביידיש "במדבר", בתי כנסת, תיאטרון, תזמורות, פעילות ספורט, בית חולים ותנועות נוער ציוניות.

הביקור בפרנוואלד

כעבור שמונים שנה הגעתי עם משפחתי אל המקום שבו החלו להיבנות חיים חדשים לאחר המלחמה.

מיימין (מלפנים): פנחס אלסטרזסקי, אחותו פנינה, רחל (אשתו השנייה של מרדכי) ומרדכי אלסטרזסקי, אביו של פנחס, ליד בית המשפחה בפרנוואלד

תמונה משפחתית ליד אלתו בית, כעבור 80 שנה. מיימין: ריקי, מעיין, שיר, קרלס ואידן

פנחס אלסטרואסקי (מימין, מסומן בחץ), מפקד המשרה היהודית
זכרון אלצה, זמנהלך מצעד של המשרה היהודית זכרון אלצה

מצעד הזיכרון

אחד האירועים המרגשים ביותר היה מצעד הזיכרון שנערך ברחובות פרנוואלד. מאות משתתפים נשאו שלטים עם תמונותיהם וסיפוריהם של שורדים שחיו במחנה. השתתפו באירוע תושבי המקום, תלמידים גרמנים, חברי ומתנדבי הבדהאוס ואנשי ציבור, לצד ניצולים ובני משפחותיהם. לאורך מסלול המצעד עמדו תושבים ליד בתי מגוריהם, ותלמידים

עמדו משני צידי הרחובות, מחזיקים גם הם שלטים של שורדים שחיו בפרנוואלד. את המצעד הוביל נגן קלרינט שניגן שירים עבריים. התרגשתי במיוחד כאשר ראש העיר וולפרטסהאוזן נשא את השלט של אבא. היה בכך ביטוי עמוק לשינוי שעברה החברה הגרמנית, ממקום של רדיפת יהודים למקום שבו זכרם מכובד ונשמר. בערב הוקרן על גג הבדהאוס סרט עם תמונות מחיי היהודים במחנה ותמונות של רחובות המחנה בעבר ובהווה.

בטקס המרכזי שנערך למחרת השתתפו אנשי ציבור ודת, בהם שרת החינוך והתרבות של ממשלת בוואריה, הקרדינל של מינכן ופרייזינג, נציג ממשלת בוואריה לחיים יהודיים ומאבק באנטישמיות, הקונסולית הכללית של ישראל במינכן, וכן שי לחמן, יו"ר ארגון יוצאי פרנוואלד בישראל, שנולד בפרנוואלד.

את אירועי הבדהאוס חתמו הרצאותיהן של ד"ר קיאהר מיקאילה קראגו-שניידר

שיחזור מצעד הזיכרון זכרון אלצה

התנה את שחרורם בפינוי הוכלנד, והצבא האמריקאי הסכים לכך. לאחר פינוי החיילים הפולנים פנה אבא לאחד מקיבוצי השומר הצעיר ויזם הקמת חווה חקלאית בהוכלנד להכשרת צעירים לעלייה ארצה, אשר הוקמה בסיוע אוניברסיטת ארגון התקיימו גם אימונים חשאיים של ארגון ה"הגנה", ואבא הכשיר שם צעירים ל"הגנה" והדריך אותם בהפעלת כלי נשק. לפני הנסיעה שלחתי למנהל כפר הנוער בהוכלנד, רולנד הרצוג, תמונה היסטורית מטקס פתיחת חוות ההכשרה בהוכלנד שהתקיים בערב פסח 1946. התמונה ריגשה אותו מאוד, והוא זיהה בה את

ממוזיאון השואה של ארה"ב בווינגטון, ריאנון מוטאפס מהבדהאוס וד"ר סימה ולקוביץ' מיד ושם. ד"ר ולקוביץ' אף מסרה לבדהאוס את ברכתו והערכתו של יו"ר יד ושם, דני דיין.

הוכלנד - חוות ההכשרה

במהלך הביקור נסענו גם להוכלנד, מחנה סמוך לפרנוואלד, אשר בו פעלה לאחר המלחמה חוות הכשרה חקלאית של תנועות נוער ציוניות חלוציות. המקום שימש גם כמחנה אימונים חשאי של ה"הגנה", ונוהל על ידי פרנוואלד. ביקרנו בהוכלנד יחד עם שי לחמן ומשפחתו.

אלות מקוקס, עץ מנהל כפר הנוער

טקס פתיחת חוות ההכשרה בהוכלנד, ערב פסח 1946.
מלפנים: הנרי כהן, מנהל מחנה פרנוואלד מטעם אונ"א

העצים ואת המבנה הקיים גם כיום לאחר ששופץ. רולנד, המכיר מילדות כל עץ ופינה בהוכלנד, הוא איש חינוך מסור ובעל ידע רב, הפועל להנצחת ההיסטוריה של המקום. במהלך ביקורנו בהוכלנד הוא ערך לנו סיור במקום, והראה לנו מקום שבו היה סליק של כלי נשק, אשר מוצגים כיום בתערוכה שהוא הקים. התרגשתי מהמחשבה שכנראה אלו אותם כלי נשק שבהם התאמנו צעירים יהודים לפני עלייתם.

בתקופת הנאצים שימש המקום כמחנה לנוער ההיטלראי, וכיום פועל בו כפר נוער בשם Jugendsiedlung Hochland, בו לומדים על דמוקרטיה, ליברליזם, לימודי טבע ואפילו לימודי קרקס. בתקופה הראשונה שלאחר המלחמה השתכנו בהוכלנד חיילים פולנים מצבא אנדרס, שנהגו לארוב ליהודי פרנוואלד ולתקוף אותם. כאשר נודע הדבר לאבא, הוא ארגן מארב שבו נתפסו התוקפים בשעת מעשה והובאו לפרנוואלד. אבא

זהאכאנז, ראנזאנז הרצוא (מיטין), אוקטאבר 2025 מציג אע אקאס
הסליק אע אלי נאק זהאכאנז

אלי נאק שהאזאנז זהאכאנז

סגירת מעגל

ושלפני כן היו שם חיילים פולנים.
שמונים שנה לאחר שהגיע אבא לפרנוואלד
עם בני לודביפול ששרדו את השואה,
עמדתי באותם מקומות וזכיתי לראות
כיצד סיפורם ממשיך להישמר ולהיות
מסופר לדורות הבאים.

ביום האחרון בגרמניה שבנו לבית שבו גרה
משפחתי. כיום גרים שם פיטר ומארי אן
רידל. פיטר סיפר לנו שאימו עבדה במקום
והכירה את משפחתי. הוא גם ידע מאימו
על כך שבהוכלנד הכשירו את החיילים
היהודים לקראת הגיעם ל"פלשתינה"

זר קהילת לאנדיסאן, ארז יאס הציכרון לשאלה ואגזירה תשס"ו

זאב פורטנוי ז"ל מכתב פרידה מסבא זאב

אני יניב פנחס, הנכד הבכור של סבא זאב.

סבי נולד בשנת 1932 בטוצ'ין שבאוקראינה, לפנחס ובסיה, הילד הרביעי אחרי שלוש בנות.

כשהיה בן תשע, החל לעבוד כרועה בקר בכפר הסמוך לטוצ'ין, אצל חקלאי אוקראיני. מספר חודשים לאחר מכן, כל משפחתו נלקחה לגטו, אך אביו הציל אותו, והשאיר אותו אצל אותו חקלאי אוקראיני.

כשפרץ המרד, סבא ראה מרחוק את עיירתו עולה באש. הוא ברח בזהות בדויה של ילד אוקראיני ונדד ביערות. הוא היה בודד, טיפס על עצים וחי בפחד. על תקופה זו הוא כתב את "בלדה בצל החיים", שמתוכה אקריא את הפסקה האחרונה:

"אַבּוּי! חַיִּי הָיוּ לִי לְזָרָא

אַבּוּי! חַיִּי נָתַנוּ לִי לְעִינֵינוּיִים

לָלֵא אָב, לָלֵא אִם, כָּלֶם הוֹמְתוּ לָלֵא רַחֲמִים.

נוֹתַרְתִּי בְּדִי וּבְבִידוֹת כָּל הַחַיִּים"

בשנת 1957 סבא עלה לארץ ישראל, פגש את סבתא שולה, ויחד הם הקימו משפחה. אימך, בתיה, נקראה על שם אימו של סבא, בסיה, ואחותה, טובה, על שם אחותו. אני קרוי על שם אבא של סבא, פנחס פורטנוי, שכמו כל משפחתו נרצח בשואה ולא זכה להגיע לארץ.

סבא, למרות הילדות הקשה שעברת, הבדירות והפחד, הצלחת להעניק לנו את ההפך הגמור. אני זוכר אותך בתור סבא מלא אנרגיה.

ישי ואני שיחקנו איתך שעות ארוכות. אנחנו קפצנו עליך ואתה הטלת אותנו על הכורסה ופרצנו בצחוק גדול.

אני זוכר את המאכלים שהיית מכין לנו, היה לך רפרטואר שלם. הדבר האהוב עליי היה חביתת הנקניקיות שלך, עד היום אני חושב שזה אחד הדברים הכי טעימים שיש. תמיד דאגת לנו שנאכל, שטעים לנו, שנוח לנו.

אני יודע שהיית אדם לא פשוט, אבל בשבילי היית סבא טוב.

לפני כמה חודשים התחלתי לבקר אותך ואת סבתא מדי שבועיים. פגשתי את אותו הסבא מהילדות, סבא חם ודואג. היית אומר לי שאתה רק צריך לטפל בכאבים ברגל ושאתה יסתדר תיקח אותי לאוקראינה לראות איפה גדלת ואת האנדרטה שהקמת לזכר המרד.

כדי להעביר את הזמן היינו משחקים דומינו, ולא להאמין אבל גם בגיל 93 קרעת לי ולסבתא את הצורה. חמישה משחקים ברצף הבסת אותנו. שרת לי שירים ביידיש וסיפרת לי על משפחתך ואת סיפור חיך.

זה לא מקובל עלי. כל כך אהבת אותנו, תמיד ידעתי שיש לי מקום חם אצלך ואצל סבתא.

אני מתגעגע אליך סבא, לא האמנתי ואני עדין לא מאמין שמשהו יצליח לגבור עליך. אבל אני שמח בשבילך סבא, יש שם בשמיים כמה אנשים שעבר המון זמן מאז שראית אותם.

תמיד תהיה איתי ובבקשה תשמור עלינו משם, לא חסרות פה צרות ולא תזיק לנו קצת עזרה.

תן כוח לסבתא, לאמא, לטובה, לכולנו. אני אוהב אותך ומבטיח שנעשה את הכי טוב שלנו להמשיך את הדרך הבלתי אפשרית שהתחלת. נאהב אחד את השני ונשאר תמיד ביחד.

שוב אוהב ושוב מתגעגע,
הנכד שלך, ישי

אני מכיר תודה על הזמן שביליתי בחברתך בחודשיך האחרונים.
תמיד תהיה הגיבור שלי, סבא, אני אוהב אותך.

סבא זאב - מילים אחרונות
ולדימר' זאב פורטנוי, ולאדק קרישינסקי,
סבא שלי, תמיד היית שם. ניצחת את החיים, לא משנה מה הם זרקו לכיוונך, לא משנה כמה היה קשה, ניצחת הכול. גדלת במקום הגרוע ביותר, לבד אחרי האסון ותראה אותנו היום, תראה את המשפחה.

אני זוכר שהיינו קטנים היינו באים אליך ואל סבתא לאכול. כמה היית מבשל לנו, הכול מהכול וגם אם היינו כבר שבעים, היינו חייבים להמשיך, כי הכול היה כל כך טוב.

כשאני חושב על זה, הלכת בלי לספר לי איך מכינים את החביתה שכל כך אהבתי,

זר מרד ג' 16/3'01, ערד יוסף הניכרון אלמלא ולגזרה תשס"ו

עיון ומחקר

ילקוט ווהלין והפצע האוקראיני מאת: ד"ר נעם בינשטוק

מן האוכלוסייה המקומית, ובהם לאומנים אוקראינים ומשפטי פעולה, לא עמדו מן הצד, אלא השתתפו באופן פעיל ברדיפה וברצח.

אין ספק שקיומה של האנדרטה מפריע לספקטור. הוא מטיל ספק במספרים שהיו רשומים עליה, ותוהה אם הם כוללים גם את המרצחים האוקראינים שהשתתפו בטבח היהודים. עם זאת, הוא שומר על גבולות הממלכתיות, ומדגיש בסיום דבריו כי הסכסוך שלנו הוא עם התנועה הלאומית האוקראינית ועם משפטי הפעולה, ולא עם העם האוקראיני כולו.

נתן לבנה, עורך הילקוט ועורך הספר "כאורנים גבהו" על הפרטיזנים בוהלין, הוא הנחרץ ביותר בדעתו נגד ניפוץ האנדרטה. הוא מסכם את מאמרו כך: "אכן, המוני אוקראינים לאומנים ורודפי בצע שיתפו עצמם ברצח העם היהודי, אך לא כל העם האוקראיני (ראה לעיל דעתו של ד"ר ספקטור, שהיא דומה לדעה הרשמית של יד ושם), שהוציא מקרבו גם חסידי-אומות רבים, יותר מאשר העם הגרמני, 'המתורבת והנאור', שהיה אבי אבות הטומאה. כלום, לימים, לא השלמנו עם העם הגרמני?"

דווקא התגובה השלישית, של יהודה מרין, שכותרתה "הומניזם שאינו במקומו", היא בעיני המרתקת מבין השלוש. בכתיבה רשמית, ובוודאי בשנים הללו, נוטים הכותבים להימשך לעמדות מאופקות וממלכתיות יותר. החריגה מן הממלכתיות

לאחרונה פרסם גל סגל את ספרו "מהבית כותבים לי", המסכם שמונים שנה לילקוט ווהלין. בזמן קריאת הספר צצה למול הקורא פרשה שהסעירה את עורכי וקוראי הילקוט ה-40, שיצא בדצמבר 1985. באותה שנה נופצה אנדרטה לזכר קורבנות אוקראינים של המלחמה. האנדרטה ציינה את היהודים, אך גם את האוקראינים שנהרגו במלחמה וברעב הגדול, והציגה את סמל הקלשון האוקראיני.

בילקוט הובאו שלוש תגובות לפרשה: של ד"ר שמואל ספקטור, חוקר שואה בכיר ביד ושם; של נתן לבנה, עורך הילקוט; ושל יהודה מרין, מזכיר המערכת. שתי התגובות הראשונות מגנות את ההרס, ואילו השלישית, במובן מסוים, "מגנה את הגינוי".

אף שספקטור ולבנה מגנים את הרס האנדרטה, אין פירוש הדבר שהם לא הכירו לפרטי פרטים את עומק הזוועה. ספקטור ולבנה הם שניים מן המומחים הגדולים לשואה בוהלין, שניהם לא רק שידעו באופן כללי אודות מה שארע באותן שנים, אלא הכירו מאות, אם לא אלפי סיפורים פרטניים על השואה. ספקטור, שכתב את התגובה הראשונה, פרסם באותן שנים את ספרו שואת יהודי ווהלין 1941-1944, שבו סיפר את סיפור השמדתם של יהודי האזור במסגרת מחקרו ועבודת הדוקטורט שלו ראיין ספקטור עשרות, ואולי מאות, ניצולים. רבים מהם חזרו על אותו סיפור: הגרמנים גירשו, השפילו ורצחו, אך חלקים

כלפי הגרמנים מהדהדת גם היום. ללא תורת הגזע והאנטישמיות הזואולוגית של גרמניה הנאצית, לא הייתה שואה. התכנון, הביצוע, התשתית האידיאולוגית ומנגנוני ההשמדה היו גרמניים. ובכל זאת, במקרים רבים הידיים היו ידיים מקומיות, ובמזרח אירופה, גם ידיים אוקראיניות. גרמניה עצמה קיבלה אחריות היסטורית למעשיה, גם אם באיחור ובאופן שאינו יכול לתקן את הפשע. לא ניתן לומר זאת באותה מידה על מדינות ועמים אחרים. מתח זה אינו קיים ביחס לאוקראינה בלבד. החוק הפולני שנועד להגביל ייחוס אחריות לפולין או לעם הפולני על פשעי הנאצים, והתגובה החריפה שעורר בישראל, מעידים עד כמה עמוק השבר גם מול פולין.

שואה מתמשכת

גם הנאצים וגם הלאומנים האוקראינים שנאו את היהודים שנאת נפש, אך השנאה לא הייתה זהה. בניגוד לתורת הגזע הגרמנית, שחזונה היה השמדת העם היהודי כולו, הלאומנות האוקראינית האלימה ביקשה לטהר את מרחבי ווהלין מגורמים שנתפסו כזרים או עוינים לאומה האוקראינית. לכן נרצחו גם הפולנים שחיו באזור במעשי טבח נוראיים, ולצידם גם היהודים. מטרתה לא הייתה בהכרח השמדת היהדות כולה, אלא טיהור המרחב הלאומי.

בישראל, הדבר מעורר בי צמרמורת. כאשר טענות פוליטיות בנות זמננו אינן מסתפקות בביקורת על מדיניות ישראל, אלא שוללות את עצם הלגיטימיות של נוכחות יהודית ריבונית בארץ, קשה שלא לשמוע בהן הד רחוק ומטריד של טענות ישנות יותר. השאלה אינה אם כל ביקורת על ישראל היא אנטישמיות, ודאי שלא, אלא מה קורה כאשר הביקורת הופכת

חושפת כאן שבר עמוק, כמעט בלתי ניתן לאיחוי, אצל מרין. אני קורא את דבריו כזעקה: לנוכח הזוועות שבוצעו ביהודי ווהלין, הייתכן שהקול שיופיע בילקוט יהיה קול ממלכתי בלבד?

מרין עונה במפורש לספקטור ולבנה וכותב: "ד"ר ספקטור כהיסטוריון מנסה להסביר זאת במאבק הלאומנים שבקרב העם האוקראיני לעצמאות, מאבק שנערך בנהירי-נחלי דם יהודי; מר לבנה כהומניסט מתנגד לאלימות שלוחת-רסן, 'שלא יכירנו מקומה בישראל', אך שתי הגישות גם יחד לא נתפסות אצלי" הוא מסיים את מאמרו במילים: "אין אפוא מקום, לעניות דעתי, ל'הומניזם' של ידידי ד"ר ספקטור ומר לבנה, וניסיונם למצוא 'צדיקים בסדום' אינו אלא ברכה לבטלה, שכן אם היו בקרב העם האוקראיני מספר צדיקים, הריהם בטלים בשישים".

ניפוץ האגדרטה התרחש כארבעים שנה לאחר סיום המלחמה. כיום, שמונים ואחת שנים לאחר השואה, הדילמות הללו לא נעלמו, ואולי אף התחזקו. במאי השנה, החליטה אוקראינה להכניס את דני דיין, יו"ר יד ושם ל"רשימה השחורה" לאחר שדיין גינה את הנצחתו של אנדרי מלניק שהיה מראשי הארגונים האוקראינים. במקביל, ביוני פרסם ה-BBC כי בין פולין לאוקראינה נוצר השנה משבר דיפלומטי, לאחר שזלנסקי החליט לקרוא ליחידה אוקראינית על שם המחתרת האוקראינית UPA. כעת, הפולנים מאיימים לשלול מזלנסקי עיטור כבוד שקיבל מהמדינה. הפולנים, אשר מאות אלפים מהם נרצחו בוהלין גם כן, רואים ב-UPA כארגון שביצע בהם רצח עם, ואינם ממהרים לשכוח זאת.

השאלה שלבנה מעלה בנוגע ליחס שלנו

ישראלית, קשה להתעלם מכך שרבים מכלי הנשק המאיימים על ישראל, מן הקלצ'ניקוב ועד הקורנט, הם מתוצרת רוסית. ואף על פי כן, התמיכה הזו אינה יורדת לי חלק בגרון.

סבי כתב בזיכרונותיו שחלק מחבריו הפרטיזנים המשיכו להילחם בכוחותיו של בנדרה גם לאחר המלחמה. מבט בתוכנת המפות של גוגל מגלה שכל אזורי היערות שבהם הסתתר, מצולקים כיום באנדרטאות לקרבות UPA, המחתרת האוקראינית שהייתה מעורבת בזוועות נגד יהודים ופולנים.

אני סבור כי פרשה זו נמצאת בדיוק בקו התפר של ילקוט ווהלין. אחד ממאפייני הייחודיים של הילקוט הוא המתח בין האישי והרגשי לבין ההיסטורי וה"קר". המאמרים בילקוט נעים על הציר הזה לאורך כל שנות הופעתו. לרוב, שני הקטבים משלימים זה את זה: הרגש מעניק להיסטוריה את עומקה האנושי, ואילו ההיסטוריה מעניקה לרגש מסגרת, דיוק ומשמעות. אך כאן הם אינם משלימים זה את זה, אלא מתנגשים. זו התנגשות חזיתית בין הצורך לשמור על ממלכתיות לבין הרגש המבעבע מתחת לפני השטח.

המתח הזה, המשתקף בצורה יוצאת דופן בספרו של גל סגל, הוא שהופך את ילקוט ווהלין לכתב עת כה ייחודי. הוא אינו רק במה היסטורית, ואינו רק מקום של זיכרון אישי. הוא המקום שבו השניים נאבקים זה בזה, מפריס זה את זה, ולעיתים גם אינם מצליחים להתיישב. דווקא משום כך, זוהי מורשת שעלינו לשמור לדורות הבאים.

לדרישה למחוק את הנוכחות היהודית מן המרחב. אם נזקק את הטענה למשפט אחד "זו לא הארץ שלכם, אתם לא שייכים לפה" האם המרחק בין איש חמאס לבין איש בנדרה גדול כפי שהיינו רוצים לחשוב? המקום האישי

באופן אישי, סבי לחם עם הפרטיזנים נגד אותן כנופיות של אנשי בנדרה. הוא ראה אותן טובחות ביהודים ובבעלי בריתו הפולנים. ובכל זאת, סבתי ניצלה בידי חסידי אומות העולם ממשפחת סמניוק, משפחה אוקראינית של חוואים פשוטים. באחד הלילות דפקה דודתי על דלתם. גם לאחר שאב המשפחה נפטר משחפת, והמשפחה נותרה כמעט חסרת כול, אם המשפחה, דומנה, ובתה נדי'דה, המשיכו להחביא את השתיים ולתת להן מזון שהציל אותן ממוות בטוח.

המורכבות הזו אינה הערת שוליים. היא לב העניין. אותם מרחבים הולידו רוצחים, משתפי פעולה, עומדים מן הצד, וגם מצילים. לכן כל ניסיון לדבר על "האוקראינים" כמקשה אחת מחמיץ את האמת ההיסטורית. אך גם כל ניסיון למחוק את חלקם של לאומנים אוקראינים ברצח יהודים ופולנים, או לעטוף אותו כולו בשפת מאבק לאומי הרואי, הוא עיוות היסטורי ומוסרי.

אי אפשר לכתוב את הדברים הללו בלי להתייחס למלחמה המתמשכת בין רוסיה לאוקראינה. באופן אירוני, אני מוצא את עצמי תומך באוקראינה, שרוסיה פלשה לשטחה באופן בלתי חוקי ומבצעת פשעים חמורים נגד אוכלוסייתה. גם מבחינה

לראשונה במדינה פוסט-סובייטית: לימודי שואה בתוכנית הלימודים באוקראינה מאת: איתמר אייכנר

פורסם ב 27.04.25 ynet

<https://www.ynet.co.il/judaism/article/hjneqsskle>

'תקומה' מספקים משאבים חינוכיים קריטיים, כגון ספרות מקצועית כתובה, כולל סמינרים והדרכות לפיתוח מקצועי בנושא. חוברת ייחודית בנושא השואה שפותחה על ידינו תנגיש למורים חומרי קריאה מומלצים וחומרי יצירה להעשרת לימודי השואה, בתוך מסגרת כוללת ורחבה יותר בהקשר של רצח עם".

על הייחודיות של התוכנית, הוא אמה: "אנו יכולים לומר שבצורה הספציפית הזו, כחלק מתוכנית לימודים נורמטיבית שאושרה על ידי משרד החינוך והמדע של אוקראינה לחינוך ולימוד נושא השואה בבתי הספר, מדובר בתוכנית ראשונה מסוגה במרחב הפוסט-סובייטי. בעוד יוזמות שונות היו קיימות גם בעבר, תוכנית רשמית זו מייצגת גישה ייחודית ומקיפה להוראת תולדות השואה במערכת החינוך האוקראינית".

למעשה, הגרסה הראשונה של תוכנית הלימודים לקורס הבחירה "תולדות השואה" פותחה על ידי ד"ר שצ'ופק בסוף שנות ה-90 של המאה הקודמת, אך לדבריו "כמובן מאז ההיסטוריה, כמו מדעים אחרים, נבחנה מחדש. אוקראינה היא המדינה הראשונה במרחב הפוסט-סובייטי שהופכת את לימודי השואה לחובה בקורסים של היסטוריה אוקראינית, היסטוריה עולמית וקורס משולב הנלמד בבתי

משרד החינוך בקייב אישר תוכנית לימודים חדשה הממוקדת בסבל היהודים בשואה, בשיתוף פעולה עם מכוני שואה. גם חלקם של אוקראינים ברצח יהודים - מוזכר בתוכנית

https://www.ynet.co.il/judaism/article/hjneqsskle#google_vignette

משרד החינוך בקייב אישר באופן רשמי תוכנית לימודים חדשה בנושא השואה. התוכנית מתמקדת בסבל היהודים באירופה בכלל ובאוקראינה בפרט, והיא תילמד בכיתות הגבוהות בבתי הספר במדינה. התוכנית היא פרי יוזמת "פדרציית הקהילות היהודיות במדינה" (FJCU), האחראית לחיים היהודים באוקראינה, ונכתבה בשיתוף פעולה מלא עם המכון האוקראיני לחקר השואה "תקומה" ויד ושם.

"תוכנית זו, שנכתבה בשיתוף ד"ר איגור שצ'ופק וד"ר ויאצ'סלב מאיורסקי, היא כיום תקן מוכר להוראת השואה בבתי ספר ובמכללות ברחבי אוקראינה", אמר הרב מאיר סטמבלר, יו"ר הקהילות היהודיות באוקראינה. לדבריו, "אישורה של התוכנית מאפשר למחנכים במדינה לשלב נושא היסטורי חיוני זה בכיתותיהם".

הרב סטמבלר הוסיף כי "החומר מיועד הן למחנכים ותיקים והן לתלמידים חדשים בנושא השואה, כאשר הפדרציה ומכון

יהודים במהלך האירועים המהפכניים בשטח אוקראינה; יהודי אוקראינה במהלך השינויים החברתיים-כלכליים של אמצע שנות ה-20 וה-30; גורל עמי אוקראינה בתקופת ההולודומור של 1932-1933; וכן "המימד הלאומי" של הדיכוי ההמוני בברית המועצות בשנות ה-30.

בין הנושאים המוצעים לבחינה בכיתות הלימוד נכללים, למשל, הנושאים הבאים: יחס האוכלוסייה האוקראינית לרצח העם הנאצי ביהודים; תנועת השחרור האוקראינית, ה-OUN, ה-UPA ו"השאלה היהודית"; "חסידי אומות העולם" באוקראינה, בדגש על כמה אישים אוקראינים בולטים בתחום זה; הדילמות של בחירה מוסרית; ההתנגדות היהודית בשטחים הכבושים של אירופה; בעיית הגדרת מהות ההתנגדות היהודית; הישרדות מול רצח העם הנאצי; התקוממויות בגטאות ובמחנות ריכוז; השתתפות יהודית בתנועת ההתנגדות באירופה; תרומתם של יהודים לניצחון על הנאצים; יהודים בצבאות מדינות הקואליציה נגד היטלר; הוועד היהודי האנטי-פשיסטי (JAC) במהלך המלחמה ועוד.

ספר החומר הרלוונטי נכלל בדרגות שונות בספרי הלימוד. בשנות ה-2000 פותחו באוקראינה חומרים חינוכיים רבים על תולדות השואה ללימוד מיוחד ואופציונלי. עם זאת, כיום, התוכנית היא מסמך נורמטיבי, אשר לאחר אישור משרד החינוך והמדע של אוקראינה, מהווה את הבסיס לארגון החינוך במסודות חינוך אוקראיניים."

הרב מאיר סטמבל

הגורמים המעורבים בהכנת החומרים אומרים גם כי התוכנית מתייחסת לתפקידם של אוקראינים בודדים בשיתוף פעולה עם המשטר הנאצי במהלך המלחמה. "התוכנית בוחנת את תולדות השואה ללא יוצא מן הכלל או השמטה, בהקשר הרחב של ההיסטוריה האוקראינית וההיסטוריה היהודית", אמרו גורמים המעורבים בנושא. "לפיכך, התוכנית עוסקת בסוגיות של יחסים בין-אתניים לפני מלחמת העולם השנייה, לרבות בנושאים הבאים: יהודים במהפכה האוקראינית; קונפליקטים בין-עדתיים והשלכותיהם; פוגרומים אנטי-יהודיים; זיכרון היסטורי של פוגרומים ומיתוסים; יהודים ברוסיה הסובייטית;

צילום: יואל הניכרין / אגודת אגודת תשפ"ו

"חוסה ומחסה ומה שביניהם"; עולמם של הפליטים היהודים הפולנים ששהו במלחה"ע השנייה והשואה בקזחסטן מאת: פרץ צוקר - דוקטורנט המחלקה להיסטוריה של עם ישראל ויהדות זמננו, אוניברסיטת בר-אילן

המאמר לקוח מתוך עבודת המחקר של הכותב לתואר MA, אוניברסיטת בר אילן

רקע

לאחר מלחה"ע הראשונה שררה במדינות המערב רוח פציפיסטית, אך גרמניה נקטה מדיניות תוקפנית, הפרה את חוזה ורסאי, סיפחה שטחים והתחמשה במהירות. היטלר, שלא חשש מתגובת המערב, נמנע תחילה מלתקוף את פולין בשל חששו מברה"מ, שנתפסה כמעצמה צבאית העלולה לסכל את תוכניותיו במזרח אירופה. ב-23 באוגוסט 1939 נחתם הסכם ריבנטרופ-מולוטוב בין גרמניה לברה"מ, שכלל הסכם כלכלי, הסכם אי תוקפנות ונספח סודי לחלוקת אזורי ההשפעה במזרח אירופה. ב-1 בספטמבר פלשה גרמניה לפולין, וב-17 בספטמבר פלשה אליה גם ברה"מ. הפלישה הכפולה חוללה גלי מנוסה והגליה נרחבים, שמהם התהוותה אוכלוסיית הפליטים הפולנים בברה"מ.

היווצרות הפליטות

על פי הערכות מחקריות שונות, בין ספטמבר 1939 ליוני 1941 נמלטו וגורשו לשטחי ברה"מ כ-300,000 יהודים פולנים, בארבעה גלים עיקריים:

הגל הראשון התרחש ב-17 הימים הראשונים של ספטמבר 1939, כאשר אלפי פליטים, ובהם יהודים רבים, נעו מזרחה מפני התקדמות הצבא הגרמני. הגל השני

נמשך מ-17 בספטמבר עד סוף אוקטובר 1939, לאחר כניסת הצבא האדום למזרח פולין, ובמהלכו חצו פליטים רבים את הגבול אל ברה"מ בחיפוש אחר מקלט.

ב-29 בנובמבר 1939 הוצא צו סובייטי שהעניק אזרחות סובייטית לתושבי האזורים שסופחו, ובהם אזרחים פולנים לשעבר, ובהם גם יהודים. בפברואר 1940 החל תהליך חלוקת תעודות הזהות הסובייטיות, ששימש למעשה כמבחן נאמנות, שבו נדרשו הפליטים לבחור בין קבלת אזרחות סובייטית לבין חזרה לשטחים שבידי גרמניה. אף שהוצגה לכאורה אפשרות בחירה, בפועל בקשה לשוב לשטחים אלה שימשה עילה להחשדה, מעצר והגליה מזרחה. יהודים שסירבו לקבל אזרחות סובייטית נחשדו כמתנגדי שלטון, נשלחו למחנות חינוך מחדש בעבודות פרך או ליישובים חקלאיים מבודדים ברחבי ברה"מ, חיו בתנאים קשים, ורבים מהם נספו.

בחורף ובאביב 1940, לאחר שהגבול נסגר כמעט לחלוטין, החלה מדיניות גירוש יזומה מצד השלטונות הסובייטיים, התרחב היקף הגירושים והתרחש הגל השלישי. במסגרתו נשלחו עשרות אלפי פליטים, ובהם יהודים, למחנות עבודה בסיביר ובאסיה התיכונה

החנינה לפליטים

בעקבות המהפך הגאופוליטי שחוללה פלישת גרמניה לברה"מ, נחתם ביולי 1941 הסכם "סיקורסקי-מייסקי" בין ממשלת פולין הגולה בלונדון לבין ברה"מ. ההסכם חידש את היחסים הדיפלומטיים בין שתי המדינות, ביטל את תוקפו של הסכם "ריבנטרופ-מולוטוב", והכיר בכך שברה"מ אינה רואה עוד באזרחי פולין את אזרחיה. בנוסף, נקבעה בו "חנינה כללית" לכלל האזרחים הפולנים ששהו בברה"מ, שמספרם נאמד ביותר ממיליון, ובהם קרוב ל-300,000 יהודים פולנים ששרדו אז. מטרתה הייתה לשנות את מעמדם המשפטי, לאפשר את שחרורם מן המחנות וממקומות הגלות, ולהעניק להם חופש תנועה ופעולה.

עם זאת, החנינה יושמה חלקית בלבד, בשל מדיניות סובייטית מכוונת של עיכובים וסחבת בירוקרטית, ולכן רק חלק מן הפליטים שוחררו בפועל ממחנות העבודה, מבתי הכלא וממקומות הגלות בסיביר ובאזורים נוספים. גם לאחר ה"חנינה", רבים נותרו במקומות שהותם חודשים ארוכים גם לאחר פרסום הצו. רוב הפליטים נותרו במצב גופני ירוד, סבלו מתת תזונה, חולק, רעב, מחסור בביגוד ובקורת גג, ונאלצו לדאוג בעצמם למחסה, לפרנסה ולמחייה תוך נדידה קשה וממושכת. מצבם של משוחררי המחנות ובתי הכלא היה קשה במיוחד, והם נותרו חסרי כל.

הנדידה לאסיה התיכונה

רבים מהפליטים שאפו להיחלץ מן האקלים הקיצוני והמאיים של צפון ברה"מ ולהגיע לרפובליקות הסובייטיות הדרומיות, שהתאפיינו באקלים נוח יותר, היו רחוקות מן החזית וקרובות לגבול הדרומי של

בתנאים קשים, בשל סירובם לקבל אזרחות סובייטית או בשל בחירתם לשוב לשטחי פולין הכבושים בידי גרמניה. חלק מן המגורשים, בעיקר משפחות, נשים, ילדים וקשישים שסווגו כ"סיכון חברתי", הועברו ליישובים חקלאיים מבודדים, שבהם חיו ועבדו בתנאי מחסור ועבודת כפיים. אחרים, שנחשבו "סיכון לשלטון" או "בלתי נאמנים", נשלחו למחנות עבודות כפייה או למחנות "חינוך מחדש" ביישובים מרוחקים ושוממים ברחבי ברה"מ, במיוחד בסיביר. התנאים במחנות כללו עבודה פיזית מפרכת, אקלים קיצוני, רעב, מחלות ומגפות קטלניות.

ב-22 ביוני 1941 פלשה גרמניה לברה"מ במסגרת "מבצע ברברוסה", ובכך הפרה את הסכם "ריבנטרופ-מולוטוב" והפכה את ברה"מ לבעלת בריתה של ממשלת פולין הגולה. הפלישה הביאה לכיבוש מחדש של מזרח פולין ולרצח שיטתי של כמיליון יהודים. בעקבותיה פונו או נמלטו פליטים רבים מזרחה עם נסיגת הצבא האדום, ותנועה זו נודעה כגל הרביעי. רבים אחרים, שלא הצליחו לברוח, נפלו תחת הכיבוש הגרמני.

עד קיץ 1941 גורשו ונאסרו בידי השלטונות הסובייטיים כ-315 אלף אזרחי פולין, מתוכם כ-70 אלף יהודים. לאחר יוני 1941 נוספו בגלי גירוש נוספים כ-100-115 אלף מגורשים פולנים, מתוכם כ-30-35 אלף יהודים, כך שסך כל אלה שגורשו ונאסרו עד סוף אותה שנה נאמד על כ-100-105 אלף יהודים פולנים. אלפים מהם מצאו את מותם כתוצאה מתנאי העבודה, הרעב והמחלות במחנות וביישובי הכפייה שבהם הוחזקו.

עם תחילת חורף 1941 התרכזו בדרום ברה"מ מאות אלפי פליטים פולנים, ובהם יהודים רבים, אשר התפזרו בעיקר באוּבְּקִיסְטֶן ובקֶזַחְסְטֶן¹. רבים פנו תחילה לערים המרכזיות בתקווה למצוא עבודה, דיור וטיפול רפואי, אולם הצפיפות הרבה ומחסור חמור במשאבים הביאו לכך שרבים הופנו, או נאלצו ביוזמתם, לעבור לאזורים מבודדים, בהם קולחוזים וסובחוזים בשטחים נידחים. חלק מהפליטים המשיכו בנדידה ממקום למקום בחיפוש אחר תנאי קיום בסיסיים, תעסוקה, מזון, קורת גג ובחיפוש אחר קרובים. פיזור הפליטים בוצע לעיתים תכופות בכפייה על ידי השלטונות הסובייטיים בהתאם לצרכים מקומיים, והתאפיין בקשיים קיומיים חריפים, רעב, מחלות, תמותה גבוהה ופירוק משפחות. ניסיונות של פליטים יהודים לעבור את הגבול הדרומי של ברה"מ ולהימלט לארצות אחרות עלו לרוב בתוהו.

שילוב הפליטים במשק החקלאי

כדי להקל על העומס באוּבְּקִיסְטֶן ולספק כוח עבודה חקלאי לשטחים דלי אוכלוסין, בנובמבר 1941 החלה העברה מאסיבית של פליטים לקזחסטן, וככל שגבר החורף, החריף מצבם של הפליטים שהתבטא ברעב, התפשטות מחלות, מגפות ושיעור תמותה ההולך וגובר כאשר הם לא בחלו בשום עבודה כדי להבטיח קיום בסיסי². השלטונות פעלו להפנות את הפליטים מן הערים לקולחוזים ולסובחוזים בתקווה שאלה יעניקו מענה למצוקותיהם, אך

ברה"מ, שנתפס כפתח מילוט אפשרי מן התופת. בעיני רבים מן הפליטים היהודים, קרבה זו סימלה אפשרות להימלט לארצות מערביות או לארץ ישראל ואופק של תקווה וביטחון יחסי, הרחק מן המלחמה ומשלטון הדיכוי. נוסף על כך, בשנים אלה העבירה ברה"מ לאסיה התיכונה תעשיות רבות בשל ההפצצות הגרמניות, והאזור נתפס כבעל פוטנציאל תעסוקתי שעורר רושם כי יימצאו בו מחסה ועבודה.

בקיץ 1941 החלה תנועת פליטים רחבת היקף, שרובה הופנתה אל הרפובליקות הסובייטיות הדרומיות. אמצעי התנועה העיקרי היה הרכבת, והמסעות התבצעו ברובם בקרונות משא, שבהם נדחסו מאות אנשים בתנאים קשים. הנסיעות נמשכו שבועות ולעיתים חודשים, ובמהלכן סבלו הנוסעים מצפיפות, רעב והיעדר תנאי תברואה בסיסיים. בשל עומס המלחמה התקשתה רשת הרכבות הסובייטית לעמוד בדרישות הפינוי, והובלת הפליטים התנהלה באיטיות ובתחרות מתמדת עם צורכי הצבא. אף שהשלטונות הסובייטיים נדרשו לארגן את המעבר, הסיוע המעשי היה מצומצם ביותר, והיוזמה נותרה בידי הפליטים. רבים נאלצו לצעוד מרחקים ארוכים אל תחנות הרכבת, ולכן התנהלה המסע דרומה בתנאים קשים של רעב, זוהמה, מחלות, מגפות, קור ומוות. לאורך הדרך נדרשו הפליטים לדאוג בעצמם למחייה, ללינה, לאמצעי תעבורה, ולהתמודד עם מגבלות ומכשולים שהערימו השלטונות הסובייטיים.

1. על פי רישומי מערך הסעד של שגרירות פולין הגולה לשנת 1943, באזור ה"דרום" נרשמו 90,249 אזרחים פולנים, מתוכם 69,289 יהודים ובקזחסטן רבתי, עמד מספר הרשומים על כ-92,332 אזרחים פולנים, מתוכם 31,876 יהודים. המקורות מציינים כי נתוני השגרירות כללו רק את מי שקיבל סיוע בפועל, בעוד שהערכת מספרם הממשי של אזרחי פולין בשטח הייתה גבוהה פי ארבעה מהמספרים הרשומים.

2. שטחה של קזחסטן בתקופת מלח"ע השנייה עמד על כ-2.7 מיליון קמ"ר, נתון שהפך אותה לרפובליקה השנייה בגודלה בברה"מ, לאחר הרפובליקה הרוסית. לשם השוואה, שטחה של מדינת ישראל עומד על

תגובות נזעמות מצד ממשלת פולין הגולה, שניסו להוכיח ההיפך ולציין כי דווקא היהודים הופלו לטובה. מאמץ ההשתלבות בקולחוזים היה מרכזי להישרדות הפליטים היהודים, ולמרות התנאים הקשים, במיוחד לקראת סוף 1942, פסקה נדידת הפליטים, חל שיפור מסוים במצב הכלכלי של ברה"מ ובאספקת המזון, והיו אף פליטים שהשתלבו במשק הסובייטי.

"פספורטיזציה" או "רפטריאציה"

בתחילת 1943 התחדשו יוזמות ה"פספורטיזציה" הסובייטיות, ובמסגרתן הופעל לחץ מנהלי כבד על פליטים פולנים ועל תושבי מזרח פולין שסופחה לברה"מ להסדיר את מעמדם ולהנפיק דרכונים סובייטיים, אשר יעגנו למעשה את אזרחותם הסובייטית⁴. כפועל יוצא מזה, החזרה לפולין לא הייתה אפשרית עוד אלא באמצעות הסכמי "רפטריאציה" רשמיים בין המדינות, שכללו ויתור פורמלי על האזרחות הסובייטית. הסכמים אלה אפשרו את יציאתם המאורגנת של מי שהוכרו כאזרחים פולנים, ובכך נפתחה הדרך לשובם של פליטים פולנים, ובהם יהודים, ששהו באזורים הפנימיים של ברה"מ, לרבות ברפובליקות הדרומיות.

גם הם לא סיפקו פתרון⁵. המוני פליטים התקשו להיקלט במקומות החדשים ולהישאר בהם, וסבלו מאקלים קשה, מחסור במזון, בדיור ובשירותי בריאות, מקשיי שפה, מחוסר ניסיון בעבודה חקלאית ומקשיים תרבותיים. מצבם היה ירוד לא רק מבחינה פיזית אלא גם נפשית ורוחנית. לעיתים הופלו הפליטים היהודים לרעה בבקשותיהם לעזרה מטעמים אנטישמיים מצד המקומיים והשלטונות, אף שישנן עדויות על קבלת סיוע מקומי, לדיור ולעזרה ראשונית. השתלבותם בקולחוזים ובסובחוזים הייתה מורכבת ותלויה בעיקר בכוח הרצון וביכולת הפיזית והנפשית להסתגל.

סיוע חיצוני לפליטים

בראשית 1942 החל להגיע לברה"מ סיוע זר, שכלל משלוחי מזון, בגדים ותרופות מארגונים כמו הג'וינט, הסוכנות היהודית ואחרים, אך התמיכה הייתה מוגבלת בשל קשיים לוגיסטיים ושיקולים מדיניים ואידיאולוגיים של השלטונות הסובייטיים, שחששו ממעורבות גופים מערביים בשטחם. פליטים יהודים רבים טענו כי קופחו ולא קיבלו את הסיוע, שחלקו הגדול נגנב או נסחר בשוק השחור, טענות שעוררו

כ-22 אלף קמ"ר בלבד, כך שקזחסטן גדולה מישראל ביותר מפי מאה. פער מרחבי זה אינו רק נתון גאוגרפי, אלא מרכיב מבני בעל משמעות היסטורית וחברתית, שכן הוא השפיע באופן ישיר על דפוסי פיזור האוכלוסייה, על המרחקים בין יישובים, על זמינות תשתיות, ועל תנאי הקליטה וההישרדות של אוכלוסיות מפונות ומוגלות אליו במהלך המלחמה.

3. הקולחוז, משק שיתופי, והסובחוז, משק ממלכתי, היו שתי צורות הארגון החקלאי המרכזיות בברה"מ בתקופת הקולקטיביזציה הכפויה תחת סטלין, ושימשו כמסגרות היסוד של הכפר הסובייטי. הקולחוז, הנפוץ יותר ונחשב לשלב נמוך יותר מבחינה סוציאליסטית, הוקם לרוב באמצעות איחוד כפוי של משקי בית פרטיים ליחידה כלכלית משותפת בבעלות חברה, תחת פיקוח המדינה. לעומתו, הסובחוז, שנחשב למודל הגבוה יותר, הוקם על אדמות מדינה ופעל כמפעל חקלאי בבעלות וניהול ממשלתיים ישירים. שני הדגמים היו כפופים לשליטה מרכזית מלאה, שקבעה את הייצור, המכסות והמחירים, ובשל מגבלות התנועה מן הכפר יצרו בפועל זיקה כפויה של האיכרים לאדמה.

4. הסכמי ה"רפטריאציה" - הסכמים שנחתמו בין מדינות בעלות הברית לשחרור ולהשבת אזרחים פליטים ושבויי מלחמה לארצות מוצאם לאחר סיום המלחמה. הסכמים אלו נועדו לטפל במצבם של אנשים שנעקרו מבתיהם, הוגלו, נשבו או נאלצו להגר כתוצאה מהלחימה והמכיבושים.

התאפיינה בפער חריף בין הציפייה למחסה שהובילה את הפליטים מזרחה לבין מציאות הדיכוי והרעב שחוו. בתקווה להימלט מפני הפלישה הגרמנית לפולין, רבים מיהודי פולין ראו בבריחה לברה"מ את הרע במיעוטו ואת הסיכוי לשרוד. ציפייה זו גובתה בתעמולה של השלטון הסובייטי, אשר הפיץ את המיתוס בדבר הצלחת קליטת המפונים על "האדמה הסובייטית המארכת". אולם, נרטיב ה"אירוח" הסווה את המציאות האמיתית, שכן נוכחותם של האזרחים הפולנים ברחבי ברה"מ נבעה מבריחה וגירושם המוניים וממדיניות סובייטית של ניצול כוח אדם, ולא מחמלה הומניטרית.

בהקשר זה עולה השאלה האם קזחסטן אכן שימשה מחסה ראוי לפליטים היהודים הפולנים, או שמא הייתה מקלט מדומה בלבד. מן עדויות השורדים עולה כי אף שברה"מ שימשה באופן עקיף מקום מקלט מפני ההשמדה הנאצית, הרי שלא פעלה באופן מלא מתוך כוונת הצלה או מחויבות אנושית כתקוות הפליטים. ה"מחסה" הסובייטי סיפק מרחב הישרדות, אך לא הגנה מלאה; "המחסה" התקיים אולי במובן הפיזי, בעוד שבמובנים אנושיים ומוסריים היה זה מרחב של הזנחה, כפייה וניצול. מרחב ביניים רווי סתירות, שבו החיים התאפשרו אך במחיר של אובדן כבוד.

קזחסטן בלטה בתוך מרחבי הפליטות של הפנים הסובייטיים בשל מכלול מאפיינים שהעצימו את חוויית הפליטות בה והפכו אותה למקרה מובהק וקיצוני של דפוסי ההישרדות בברה"מ. בראש ובראשונה, הרפובליקה הקזחית קלטה ריכוז גדול ומשמעותי של פליטים פולנים ובהם יהודים וקבוצות רבות נוספות שהגיעו אליה בגלי הגירוש הראשונים ובמהלך הפיזור שלאחר ה"חנינה", דבר שהפך את

תהליכי ה"רפטריאציה" של היהודים הפולנים היו מורכבים, נמשכו על פני כמה שנים, ועיקרם בין 1944 ל-1947. במהלכם יצאו מברה"מ למעלה מ-200,000 יהודים פולנים. הדרך חזרה הייתה רצופה קשיים פוליטיים, חברתיים וכלכליים, ופליטים רבים מיהרו לעזוב את ברה"מ מחשש לשינוי פתאומי במדיניות, למאסרים ולאפשרות שיישארו לכודים בה. ואולם גם לאחר שובם לפולין לא תם מסע הנדודים, חלק מן השבים לפולין מצאו עצמם מהגרים פעם נוספת בשל אנטישמיות וקשיים כלכליים, ורבים עזבו למדינות המערב או לארץ ישראל, לימים מדינת ישראל.

קזחסטן - מרחב פליטות משמעותי

סיפורם של הפליטים היהודים הפולנים בקזחסטן בזמן מלחה"ע השנייה והשוואה, כפי שהוא עולה מעדויות השורדים על תנאי קיום קיצוניים של בריחה, גירוש, מצוקה, בידוד והישרדות, מציג תמונה מורכבת של חיים אנושיים שנכפו על אוכלוסייה מגוונת, אשר נאלצה לעצב מחדש את זהותה ואת דרכי קיומה בתנאי כפייה ומחסור.

העדויות מצביעות כי הפליטות בקזחסטן לא הייתה רק עקירה גיאוגרפית, אלא תהליך עומק של טרנספורמציה חברתית, מוסרית ותרבותית. בניגוד למוקדי ההשמדה במערב אירופה ולמחנות הריכוז, בקזחסטן לא התקיימה מדיניות השמדה יזומה, אלא מציאות של כליה הדרגתית שנבעה מאדישות ממסדית, עוונות שלטונית מרומזת, מחסור והיעדר חמלה. בכך נחשף ממד אחר של השואה, של הישרדות במרחב אדיש שבו החיים נמשכו, אך לא היו בטוחים.

המדיניות הסובייטית כלפי הפליטים הפולנים, ובכללם יהודים, ששהו בשטחה,

באזורים אחרים, תוך הישענות מוגברת על כוחות פנימיים, יוזמה אנושית ועזרה הדדית מצומצמת, כדי להגדיל את סיכויי ההישרדות. מכלול זה מצייר את קזחסטן כמרחב שבו תהליכים המוכרים מן הפליטות הסובייטיות הגיעו לעוצמה בולטת במיוחד והמחישו באופן החריף ביותר את מורכבותה של חוויית הפליטים היהודים בפנים ברה"מ.

מן עדויות השורדים עולה אף תמונה מורכבת של היפוך תפקוד מגדרי. תנאי הקיום הקיצוניים ערערו את מבני הסמכות המסורתיים ויצרו אילוצים שהביאו לשינוי בתפקידים המשפחתיים, כאשר נשים וגברים כאחד נדרשו לגלות יכולת הסתגלות למציאות משתנה ונטלו אחריות במישורים שלא היו נחלתם בעבר. בתוך מציאות זו המשפחה הפכה לעוגן המרכזי של שימור אנושיות, ובני ובנות המשפחה שימשו כמקורות יציבות, הנהגה והתחדשות. תופעה זו מדגישה כי ההישרדות לא התבטאה רק בממד הפיזי, אלא נשענה גם על כוחות מוסריים, ערכיים ונפשיים שהתגבשו מתוך ההתנסות המשותפת והתמורה שחלה בתא המשפחתי.

השיבה לפולין לאחר המלחמה לא סימנה סוף למסע אלא פתיחתה של גלות חדשה. הבית שנעזב חדל להתקיים, והחזרה הפכה לתקווה שנכזבה. פליטים רבים מצאו עצמם נודדים פעם נוספת, אל מחנות עקורים, אל ארץ ישראל או אל מדינות המערב, ובתוך כך התגבש דפוס אוניברסלי של "פליטות מתמשכות", שבו האדם חי בין מקומות, בין זהויות ובין תקוות. מכלול זה מדגיש כי חוויית הפליטות בקזחסטן אינה רק סיפור עבר, אלא מציאות שחושפת כיצד תנאים של חוסר ביטחון ופגיעות מתמשכות מעצבים את חיי האדם ומשפיעים על מתיחת גבולות היכולת האנושית להתמיד, להתארגן ולהחזיק בזהות יציבה.

המרחב הקזחי לאחד המרכזיים בסיפור הפליטות הסובייטי. מעבר לכך, קזחסטן התאפיינה בהעברות כפויות נרחבות, ובהן מבצעי העברה פנימיים רחבי היקף שהובילו קבוצות גדולות של פליטים מקהילות עירוניות אל אזורי קולחוזים מבודדים, לעיתים בניגוד להיערכות המקומית ולמצב התשתיות. בהקשר זה, חבל ארץ זה התאפיין בתנאי אקלים וגאוגרפיה קשים וקיצוניים במיוחד, ובהם חורפים קפואים, קיץ חם ויבש, מחסור במים, דלות תשתית ומרחקים עצומים, אשר העמיקו את המצוקה ואת המאבק היומיומי להישרדות.

זאת ועוד, בניגוד לאזורים אחרים במרחב הסובייטי שבהם התקיימו מרכזים אורבניים גדולים, קזחסטן כמעט שלא סיפקה מרחבים עירוניים יציבים שהיו יכולים לשמש בסיס לתעסוקה, לבריאות, לחיי קהילה או לרשתות תמיכה. כתוצאה מכך נקלטו רבים מן הפליטים בקולחוזים וסובחוזים מבודדים, ללא מסגרות מוסדיות או חברתיות שיכלו להעניק יציבות או תמיכה. בנוסף, שיעורי התחלואה והתמותה של הפליטים בקזחסטן היו גבוהים במיוחד, בשל רעב, מחלות, תנאי מחיה ירודים והיעדר מערכי סיוע מותאמים.

חלק מן החוקרים מצביעים על קזחסטן כמקרה קיצוני של הפליטות הסובייטיות, שכן בה התלכדו ריחוק גאוגרפי, אקלים קשה, מחסור מתמשך והיעדר תמיכה ממסדית לכדי מציאות קיום חריגה, שהחריפה במיוחד את חוויית הפליטות והובילה לשיעורי תחלואה ותמותה גבוהים במיוחד. בתוך כך, אף שדפוסי ההתמודדות ואסטרטגיות ההישרדות של הפליטים בברה"מ היו דומים בעיקרם, בקזחסטן הם נדרשו להפעלה בעוצמה גבוהה יותר ובדחיפות רבה יותר מאשר

סיכום

הפליטות היהודית, ומעביר את מוקד השיח ממנגנוני השמדה למנגנוני חיים. במבט כולל על מחקר השואה והפליטות, מחקר זה ממלא פער ממשי בזיכרון השואה ומשיב אל התודעה הציבורית את קולם של "שורדים אחרים", אלה שנשאו את חוויית ההישרדות במזרח בתנאים של מחסור, חולי ותמותה. קולם מוסיף נדבך חיוני להבנת מהות החוסן האנושי והקהילתי ומציע תפיסה רחבה יותר של ההתמודדות היהודית במלחמה.

מתוך מבט היסטורי רחב, סיפורם של פליטי קזחסטן מאתגר את ההבחנה המקובלת בין השמדה להצלה, ומרחיב את השיח מן העיסוק בדפוסי מוות לבחינת צורות חיים והישרדות בתנאים קיצוניים. אף שתופעות דומות של עמידה אנושית מוכרות גם במוקדי פליטות אחרים, ההקשר הקזחי מעניק להן משמעות ייחודית, שבו נבחנה יכולת האדם לשמר אנושיות, סולידריות ומשמעות. מכאן שסיפורה של אוכלוסיית פליטים זו מוסיף נדבך חשוב להבנת חוויית

מקורות - רשימה נבחרת

ארכיונים

בית לוחמי הגטאות

יד ושם - רשות הזיכרון לשואה ולגבורה

Archiwum Prezydenta Republiki Kazachstanu

(JDC Archives (American Jewish Joint Distribution Committee

Polish Institute and Sikorski Museum Archive, London

(United States Holocaust Memorial Museum (USHMM

Yiddish Book Center - Wexler oral History Project Interview

מחקרים

בראונינג, כריסטופר, זיכרון של הישרדות במחנה כפייה בוויז'בניק - סטרכוביצה, ירושלים: יד ושם, 2011.

גוטמן, ישראל, היהודים בפולין אחרי מלחמת העולם השנייה, ירושלים: מרכז שזר, 1985.

גרינספאן, הנרי (ואחרים), "פורום חוקרים: הידברות עם ניצולים - הערכה של "עדות" ו"טראומה" כמושגי יסוד, דפים לחקר השואה מאסף כ"ח (תשע"ו - 2015).

לוי, דב, תקופה בסוגריים: 1939-1941, תל-אביב: האוניברסיטה העברית בירושלים, בית לוחמי הגטאות, הקיבוץ המאוחד, 1989.

ליטבק, יוסף, פליטים יהודים מפולין בברית-המועצות 1939-1946, תל-אביב: האוניברסיטה העברית בירושלים, בית לוחמי הגטאות, הקיבוץ המאוחד, 1998.

פינצ'וק, בן-ציון, יהודי ברית המועצות מול פני השואה: מחקר בבעיות הגליה ופינוי, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, תשל"ט.

צוקר, פרץ, "חוסה ומחסה ומה שביניהם" - עולמם של הפליטים היהודים הפולנים ששהו במלחמת העולם השנייה והשואה בקזחסטן - עבודת גמר לתואר מוסמך, רמת-גן: אוניברסיטת בר-אילן, 2025.

קגנוביץ', אלברט, "פליטים יהודים והשלטונות הסובייטיים בזמן מלחמת העולם השנייה",

יד ושם - קובץ מחקרים לח (תשע"א).

קוז'ן, מאיר, "בעיות בחקר קורותיהם של הפליטים היהודיים בברית המועצות בימי מלחמת העולם השנייה", יד ושם - קובץ מחקרים ג, (תשי"ט).

לובומל - בולאות והנצחה

מאת: אריה שוהם

שואת יהודי לובומל

נכון לשנת 2011 חיים בעיירה כ-10 אלפים תושבים ואין בה יהודים.

בולי הדואר מלובומל

העיירה (השטייטל) לובומל, שנקראה בידיש ליבעוונע, ידועה במידה רבה בזכות חמישה בולים, שעליהם כתוב בארבע שפות: גרמנית, פולנית, אוקראינית, ומצד ימין של הבול נכתב בידיש - שטאדטפאסט לובאמל.

מעבר לערך הכספי, בולים עם התוכן המצויר עליהם, כמו גם כסף, המנון, דגל, סמל, הם כרטיס ביקור המייצג את השלטון. במקרה שלפנינו זוהי הוצאה פרטית ייחודית.

בתקופת מלחמת העולם הראשונה, העיירה לובומל, בחבל ווהלין, הייתה תחת שלטון אוסטרו-הונגרי. בתקופת מלחמת האזרחים לא היה שלטון יציב והעיירה עברה מיד ליד בין רוסים לבנים לרוסים אדומים, פולנים, ליטאים, אוקראינים ואחרים. לעתים גם הצבאות הלוחמים עברו מצד לצד.

בשנת 1940 היו בעיירה כ-5000 יהודים שהיו הרוב המובהק של התושבים. בתאריך 5.6.1941 נכבשה העיירה על ידי הגרמנים ובנובמבר אותה שנה הוקם בה גטו. באוקטובר 1942 הגרמנים ועוזריהם רצחו את כל היהודים בבורות ביער סמוך. רק כ-51 יהודים ניצלו, כאלה שהיגרו או ברחו.

נפילת האימפריה הסובייטית, 1991 כלל לא נכללו בקטלוגים ברוסית, כפי שגם לא הכירו בבולי צבאות שונים שבראשם עמדו גנרלים רוסים לבנים/מלוכנים, שהוציאו גם הם בולים משלהם.

בקטלוגים ידועים בגרמנית בולים אלו מופיעים גם לפני 1991 כבולי פולין ללא הערכת מחירם. יש לציין שבדרך כלל יש הערכת מחירים וללא מחיר פירושו שהמחיר לפי הסכם בין המוכר לקונה. הבולים הללו נדירים וידוע שיש זיופים.

הבולים

הבול המתאר את בית הכנסת בלובומל - הבול הירקרק/צהוב בערך 5 מוצג כאן פעמיים, פעם אחת עם ספרות הערך באופן רגיל וללא שינון, כמו ביתר הבולים, ופעם נוספת - בשורה השנייה מימין במסגרת שחורה, עם ספרות הפוכות ושיניים. הבול עם ספרות הפוכות ושיניים נדיר מאוד ויקר יותר מאשר הבול הרגיל. הדבר נעשה כנראה על ידי היצרן במתכוון, על מנת למכור אותו לאספנים ביותר כסף וכך להגדיל את הכנסותיו. בול מיוחד זה עם תוספת נייר מתחתיו, מעיד שבמהלך הייצור

בלובומל, החל משנת 1915, בזמן מלחמת העולם הראשונה, פעל מרכז דואר שדה מספר 259 של הצבא האוסטרו הונגרי. מפקד המינהל הצבאי סגן אלוף שטרנאט הזמין, באופן רשמי, את הבולים הללו ממפעל "יוניון" בפראג עבור אוכלוסייה אזרחית. לצורך זה צולמו ונשלחו ליצרן אתרים שונים בעיירה. הבולים צוירו לפי תמונות אלו על ידי תלמיד בית ספר לאומנות בפראג. סך הכול הופקו 5 בולים, בערכים שונים ובהם מופיעים:

- בית כנסת משנת 1515
- ככר השוק וחנויות
- כנסייה קתולית משנת 1412 עם מגדל משנת 1640
- כנסייה פרובוסלבית מעץ משנת 1884.

בסוף שנת 1918 התבצעה הוצאה פרטית של הבולים לאחר שבעיירה נוצר צורך בבולי דואר. ראש העיר היהודי, ששמו היה דוד וויצפריכט, בעזרתו של קצין אוסטרי, יזם הפקת בולים.

לבולים שלעיל ערכים שונים, אולם אין נשם של מטבע, כי לכל מי ששלט בעיירה, בזמן כלשהו, היה מטבע משלו.

מקרה זה ידוע כמקום יחיד שבו יצאו בולים כאלו.

בשנת 1919, עם התבססות השלטון הפולני, נאסר השימוש בהם והבולים חדלו להיות בתוקף.

לפי מקורות רשמיים הבולים הללו לא היו בשימוש בדואר ועד

תמונת בית הכנסת הגדול שנקראה על השם 5

היה בקצה פלטת ההדפסה שכוללת בולים רבים שממנה חותכים אותם ליחידות. כנראה שחלק מהבולים נמכרו לאספנים כבר בפראג על ידי היצרן כדי לכסות את הוצאותיו.

לפנינו מעטפה נדירה, מבוילת עם חותמת, המעידה שהבולים היו בשימוש דוארי. המעטפה (המכתב) נשלחה מהעיירה לובומל אל העיר סטניסלב, במערב אוקראינה, בתאריך 15.11.1918

ועוד גלויה אוקראינית הפעם משנת 2012, מסדרת אתרים היסטוריים בעלי ערך אדריכלי

באוקראינה מדגישים היום ומעודדים קיומם של מיעוטים – כמשקל נגד ההשפעה הרוסית שהם מתנגדים לה. הגלויה מביאה את תמונת בנין בית הכנסת הגדול בלובומל והשם לובומל כתוב למעלה מימין. באמצע מימין בול דואר וחותמת.

מתחת לשם לובומל, חותמת או ציור של אחת הכנסיות בעיה, אך יתכן וזהו הסמל של פרויקט שימור אתרים היסטוריים באוקראינה.

הכללת בית הכנסת בפרויקט השימור הלאומי הוא אות כבוד חשוב ומעניין.

הערות המחבר:

1. לקראת כתיבת המאמר במהלך הכתיבה, ביקשתי וקבלתי מידע מ"יד ושם" תודתי נתונה להם על כך.
2. אודה לכל מי שיאיר את עיני ויוכל להעביר לי סיפורים ומידע נוסף לנושאים מעניינים אלה.
3. על העיירה לובומל קיים סרט בשם "לובומל - אני זוכר".

סיפורים ווהלינא'ס אפאקלאר

השיניים צומחות וכואבות לתינוק -
תלו שן של סוס על צווארו
מאת: גל סגל, איורים: גיא מורד

9. לאמה קשה, פראנקא

בעמודים אלה אנו מביאים חלק ראשון של מקבץ תרופות הסבתא שאסף ח.ב. אילון.
התרופות מלוות באיוריו של הקריקטוריסט גיא מורד.
אם אחת התרופות נראית לכם משום מה מוכרת, מהסבא והסבתא ווהלינא'ס
שלכם - אתם מוזמנים לכתוב לנו על כך ונפרסם את סיפורכם בילקוט הבא עלינו
לטובה. א בי געזונט!

הדורות, ניצבו קהילות ישראל במזרח אירופה ובחבל ווהלין בפרט בפני מגפות, מחלות ומצוקות קיום יומיומיות. בהיעדר רפואה מודרנית זמינה, נבנה עולם רפואי עשיר וייחודי אשר שילב בין רפואה עממית, צמחי מרפא וניסיון נצב, לבין סגולות, קמיעות ותפילות. עבור אבותינו לא הייתה הפרדה בין תרופה לגוף לבין תיקון לנפש - שניהם שימשו בערבוביה ככלים להתמודדות, להשבת האמונה ולהחזרת השליטה אל מול הבלתי נודע. אנו מציגים כאן כמה וכמה סגולות ותרופות עממיות נבחרות, מתוך האוסף אשר ליקט ותרגם ח.ב. אילון. האוסף מציג מגוון טיפולים לבעיות בריאותיות שכיחות של חיי היומיום - כגון כאבי עיניים, שיניים וגרון - לצד סגולות רוחניות ולחשים עתיקים כנגד עין הרע. טיפולים אלו התבססו על פרקטיקות מסורתיות שעברו בעל-פה ועל רכיבים טבעיים וזמינים מהמטבח ומהשדה.

בהיכל יהדות ווהלין אשר בגבעתיים חדרים רבים. בכל חדר ארונות ומוצגים שהביאו מייסדי האיגוד וההיכל והציבו לזיכרון עולם בחדרי הקהילות השונות שבו. בחדר 15 - המוקדש לקהילת אוסטראה - ניצבת כונית ובה מצאתי אוצר של ממש! עבודתו המדהימה של ח.ב. אילון, חוקר פולקלור, סופר ואיש חינוך. אילון היה גם אחד משלושת עורכיו הראשונים של ילקוט ווהלין. בין אוצרותיו נמצאה מחברת רשומה בכתובה תמה, ובה עשרות סיפורי מעשיות עממיות, שירים בידיש ומתורגמים לעברית, וכן - רשימתן של עשרות תרופות עממיות, "תרופות סבתא", שהיו נהוגות ברחבי ווהלין ובכל רחבי מזרח אירופה.

ד"ר דניאלה זיידמן מאואר, חוקרת ומרצה לספרות באוניברסיטת בר אילן, מתארת במחקרה בתחום היסטוריה תרבותית של רפואה, מאגיה וסגולות בידיש במאה ה-18 ובראשית העת החדשה, כיצד לאורך

אזהרה: אין בתרופות אלה משום המלצה רפואית ומי שבחר לנסות אותן בעצמו - עושה זאת על אחריותו בלבד.

בית המרוקחת של הסבתא הווהלינאית:

2. לזאקת שיניין

- מעל הסיר והוא שואף את האדים.
8. **לכאב גב:** קומפרס אלכוהול - להניח על הגב חתיכות של בד טבול אלכוהול.
9. **למכה קשה (פרונקול):** כדי לפתוח את המכה ולהוציא את המוגלה, לוקחים צואה של כלב טחונה עד דק, סבון וחלמון של ביצה ומערבבים יחד ומניחים על המכה.
10. **לעקיצת דבורים זבובים:** מוציאים את העוקץ התחוב בבשר ע"י שפשוף באפר כיריים ושמים על מקום הנשיכה גללי שור או סוס נלושים בחומץ.
11. **לכאב אוזניים:** צולים בצל ושופכים עליו שמן שקדים מרים ומורחים באוזן.

1. **לציפורן חודרנית ומכאיבה:** נוטלים בצל ומטגנים אותו בשומן אווז עד שיעשה כעין משחה, ומשפשפים על המקום הנגוע.
2. **לדלקת עיניים:** מטבילים חתיכת חלה ביין טוב ושמים על העיניים.
3. **לנזלת:** לשים כפית חומצת בור לתוך $\frac{1}{4}$ ליטר מים ולנשום מזה לתוך האף עד שיצא דרך הפה.
4. **לחור בשן:** שמים מעט כותנה טבולה בנפט בתוך החור.
5. **לצמיחת שיניים לפעוטות:** לתלות על צוואר התינוק שן של סוס או כלב.
6. **לכאב גרון ולקושי בבליעה:** לוקחים סמרטוט, טובלים אותו בנפט, וכורכים סביב הצוואר. או - לוקחים חתיכת אלון, כותשים אותה היטב ושמים לתוך כוס מים ושוטפים את הגרון.
7. **לשיעול קשה וטורדני:** מבשלים חזרת, חופנים את החולה עם שמיכה

5. לזאקת שיניין לפאטות

